

Fag- og yrkesopplæringen i Norge – noen sentrale utviklingstrekk (2)

Håkon Høst (red.)

© NIFU STEP Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo

Rapport 2/2010
ISBN 978-82-7218-674-5
ISSN 1504-1824

For en presentasjon av NIFU STEP's øvrige publikasjoner, se www.nifustep.no

Norsk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning
Norwegian Institute for Studies in Innovation, Research and Education
Wergelandsveien 7, 0167 Oslo
Tlf. +47 22 59 51 00 • www.nifustep.no

RAPPORT 2/2010

Håkon Høst (red.)

Fag- og yrkesopplæringen i Norge – noen sentrale utviklingstrekk (2)

Forord

Rapporten tar for seg ny forskning rundt noen sentrale spørsmål i norsk fag- og yrkesopplæring (VET), temaer som også er sentrale i det europeiske samarbeidet Norge deltar i når det gjelder VET. Oppdragsgiver er Utdanningsdirektoratet, som ønsket en bakgrunnsrapport for egen rapportering til Cedefop for Refernet om utviklingen i norsk VET.

Håkon Høst har vært prosjektleder og redaktør for rapporten. For øvrig er forsker Miriam Evensen medforfatter på kapittel 6, og Terje Næss har bearbeidet tall fra sysselsettingsregisteret for kapittel 4.

En lignende rapport, med samme tittel, ble utarbeidet i 2008, også den med Håkon Høst som ansvarlig. Årets rapport konsentrerer seg om ny kunnskap og forskning som er tilkommet etter den forrige rapporten. Mange vil derfor ha utbytte av å lese begge rapportene.

Oslo, januar 2010

Bjørn Stensaker
Ass. Direktør

Eifred Markussen
Forskningsleder

Innhold

1	Introduksjon til kapitlene	7
2	Livslang læring i Norge: Like vanlig å avlegge yrkesfageksamen blant voksne som blant ungdom	9
2.1	Fagutdanning over livsløpet, variasjoner mellom kvinner og menn.....	12
2.2	Oppsummering.....	14
3	Forsøk med praksisbrev i fag- og yrkesutdanningen	15
3.1	Et tiltak med flere mål og ikke klart avgrenset målgruppe.....	15
3.2	De første erfaringene fra forsøket.....	17
3.2.1	Hvilke ungdommer deltar i prøveordningen?.....	17
3.2.2	Praksisbrevordningens forsøksplaner.....	17
3.2.3	Ulik tilpasning lokalt.....	19
3.2.4	Praksisbrevkandidatene i bedrift.....	19
3.2.5	Utbredelse av praksisbrevordningen.....	21
3.3	Avsluttende vurderinger.....	21
3.3.1	Hva slags kandidater?.....	21
3.3.2	Truer praksisbrevet de faglige standardene?.....	22
3.3.3	Reformprosessen.....	23
4	Attraktiviteten til fag- og yrkesopplæringen i Norge	25
4.1	Lav status: rekruttering av ufaglærte i industri og pleie.....	25
4.2	Allmennfagene rangert øverst.....	26
4.3	Lærlingordningen vant fram på bekostning av andre tradisjoner.....	26
4.4	Et segmentert ungdomsarbeidsmarked.....	28
4.5	Lærlingordningen som grunnlag for inngang i arbeidslivet?.....	29
4.5.1	Stort ungdomsarbeidsmarked – få lærlinger.....	30
4.6	Oppsummering.....	31
5	Kunnskapsløftet: Strukturendringer for å styrke forbindelsen mellom VET og arbeidsmarkedet	33
5.1	Innledning.....	33
5.2	Bakgrunn.....	33
5.2.1	Den gradvise rasjonaliseringen av norsk yrkesutdanning.....	33
5.2.2	Ny orden gjennom Reform 94.....	34
5.2.3	Kunnskapsløftet: Ny struktur skal løse problemene.....	35
5.3	Prosjekt til fordypning.....	37
5.3.1	Prosjekt til fordypning på fylkesnivå.....	37
5.3.2	Prosjekt til fordypning kokkfaget.....	38
5.3.3	Prosjekt til fordypning tømmerfaget.....	39
5.3.4	Prosjekt til fordypning bilmekaniker, lette kjøretøy.....	40
5.3.5	Prosjekt til fordypning helsearbeiderfaget.....	41

5.3.6 Hovedtrekk og modeller	42
5.4 Fra smale til brede kurs i yrkesutdanningen	43
5.4.1 Fylkenes vurderinger	43
5.4.2 Ingen økning i innfrielsen av elevenes ønsker.....	45
5.4.3 Liten endring i rekrutteringsmønstrene	45
5.5 Mer bredde og spesialisering: i pose og sekk?.....	46
6 Forskningsmessige utfordringer	49
6.1 Fagopplæringens status og ulike innganger	49
6.2 Blir fagutdanningen bedre med Kunnskapsløftet?.....	50
Referanser	51

1 Introduksjon til kapitlene

Denne rapporten tjener i hvert fall to ulike formål. For det første er den bestilt og finansiert av Utdanningsdirektoratet, fordi den skal tjene som en bakgrunn for oppdragsgivers egen rapportering til Cedefop for Refernet om utviklingen i norsk fag- og yrkesopplæring langs en del sentrale dimensjoner knyttet til den såkalte Købehavnprosessen i EU, som livslang læring, inkludering av utsatte grupper, forholdet mellom VET og arbeidsmarkedet, og fag- og yrkesopplæringens status. Dernest håper vi rapporten i like stor grad kan være nyttig for andre som er interessert i en gjennomgang av forskning og statistikk om noen sentrale sider ved fag- og yrkesopplæringen i Norge. Som nevnt i forordet, er dette den andre rapporten av sitt slag. Den første, med samme tittel som denne, kom i 2008.

Rapporten er disponert som følger:

Rapportens kapittel 2 handler om en viktig side ved livslang læring i Norge, nemlig voksne i grunnleggende fag- og yrkesopplæring. Livslang læring er et av de sentrale satsingsområder for fag- og yrkesopplæring (VET) i EU-landene, og ett av de områdene hvor de ulike medlems- og samarbeidslandene jevnlig rapporterer om utviklingen. Også uavhengig av det er dette et svært viktig aspekt ved fag- og yrkesopplæringen i Norge. Vi representerer et særegent tilfelle internasjonalt med den store åpenheten vårt VET-system tradisjonelt har hatt på tvers av aldersgrupper. Temaet ble også behandlet i 2008-rapporten, men kapitlet representerer i forhold til dette, nye data og en utvikling av problemstillingene rundt de voksnes posisjon.

Kapittel 3 i rapporten handler om forsøket med praksisbrev i fag- og yrkesutdanningen. Dette er for tiden ett av de sentrale tiltakene fra norske myndigheters side for å få ned frafallet i videregående opplæring, noe som har et sterkt politisk fokus i Norge for tiden. I Københavnprosessen sorterer dette under målsettingen om å skape et yrkesopplæringssystem preget av rettferdighet og sosial inkludering, og aktivt medborgerskap.

Rapportens kapittel 4 tar for seg attraktiviteten til fag- og yrkesopplæringen i Norge. Dette er et ikke minst sentralt parameter for å måle ulike lands utvikling i relasjon til Københavnprosessen. Dette er også et tema som ble berørt i forrige rapport. I denne rapporten utvides perspektivet på attraktivitet til også å omfatte de store interne statusforskjellene i fag- og yrkesopplæringen i Norge, noe som er en åpenbar hindring for at systemet skal få et bredere fotfeste enn det til nå har hatt.

Kapitel 5 tar for seg strukturendringene i yrkesopplæringen gjennom Kunnskapsløftet; færre og bredere kurs og introduksjon av det såkalte prosjekt til fordypning. En hovedbegrunnelse for disse tiltakene er å styrke forbindelsen mellom utdanningssystemet og arbeidslivet i Norge. Dette faller også sammen med et svært sentralt mål for VET-systemene i de fleste land, og er også viktig i Københavnprosessen.

Kapittel 6 er et forsøk på å peke på noen viktige spørsmål for videre forskning på fag- og yrkesopplæringen i Norge. Listen tar utgangspunkt i problemstillinger behandlet i rapporten, og er således på ingen måte utfyllende. Forskningen på fag- og yrkesopplæring i Norge er imidlertid kommet relativt kort, og utfordringene er mange. Bare i forhold til de spørsmål Cedefop stiller, blir vi således svar skyldig på en rekke punkter.

Noen spørsmål som også ligger under det Refernet er interessert i, er under evaluering av andre prosjekter i NIFU STEP, blant annet karriereveiledning og evaluering av programmet for Livslang Læring. Rapportens deadline var imidlertid for tidlig til å få med seg resultater herfra.

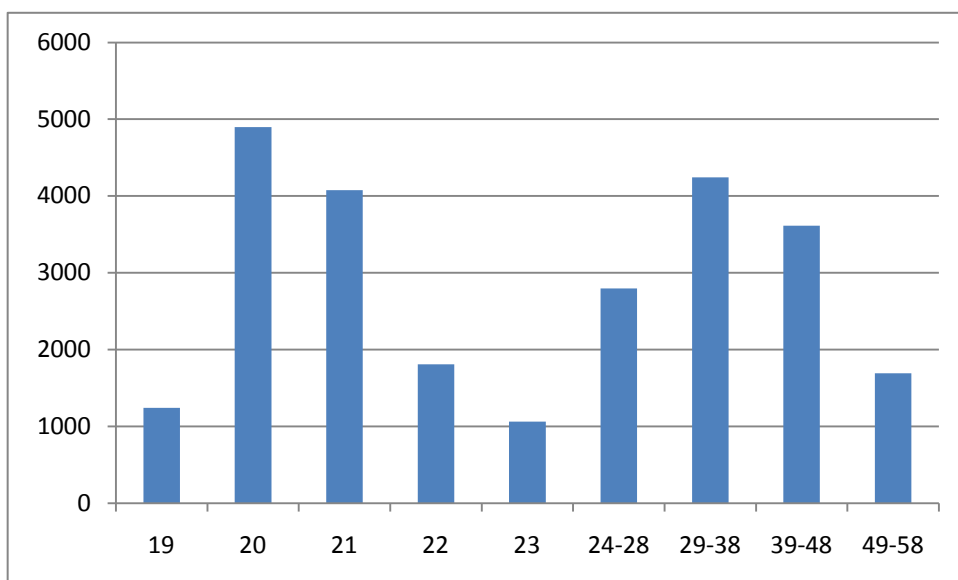
2 Livslang læring i Norge: Like vanlig å avlegge yrkesfageksamen blant voksne som blant ungdom

Håkon Høst

Det norske fagopplæringssystemets relativt sett store åpenhet uavhengig av alder sammenlignet med situasjonen i andre land, for eksempel Tyskland, er et særlig interessant fenomen (Michelsen og Høst 2002, Høst 2008). Historisk sett var det ingen aldersmessig segregering i det norske systemet. Enkelte yrkesutdanninger på videregående nivå hadde hovedsakelig voksne kandidater. Denne strukturen ble imidlertid endret gjennom Reform 94. Et viktig mål med reformen var at yrkesutdanning på videregående opplærings nivå hovedsaklig skulle gjennomføres i alderen 16-19 år, og rettighetslovgivning og ressursflyt ble avstemt for å oppnå dette (Michelsen, Høst og Gitlesen 1998). Man antok at tradisjonelle mønstre, med horisontale bevegelser i utdanningssystemet og med mange voksne i denne typen yrkesutdanning, var noe som ville avta etter hvert som ungdom fikk rett til plass på disse utdanningene. Deretter skulle grunnleggende yrkesopplæring danne plattformen for en videre livslang læring for alle karakterisert av vertikal mobilitet.

Slik har det ikke gått. Voksne har i stor grad holdt stand innenfor norsk fag- og yrkesopplæring. Selv om økningen i antall læreplasser i stor grad gikk til ungdom under 20 år, er det ikke blitt færre voksne verken blant lærlinger, praksiskandidater eller utdannede fra skolebaserte utdanninger¹. Med utgangspunkt i statistikken over alle fag- og svenneprøver, samt vitnemål i skolebaserte yrkesutdanninger, har vi laget en aldersfordelt oppstilling over de som fikk godkjent yrkesfaglig eksamen i videregående opplæring utdanningsåret 2007-2008.

¹ De skolebaserte yrkesutdanningene finner vi særlig innenfor helse og sosial, med hjelpepleierutdanningen som den klart største, men også mindre kurs innen en del andre studieretninger. Hjelpepleierutdanningen er fra 2006 lagt inn i det nye helsearbeiderfaget under fagopplæringsordningen.

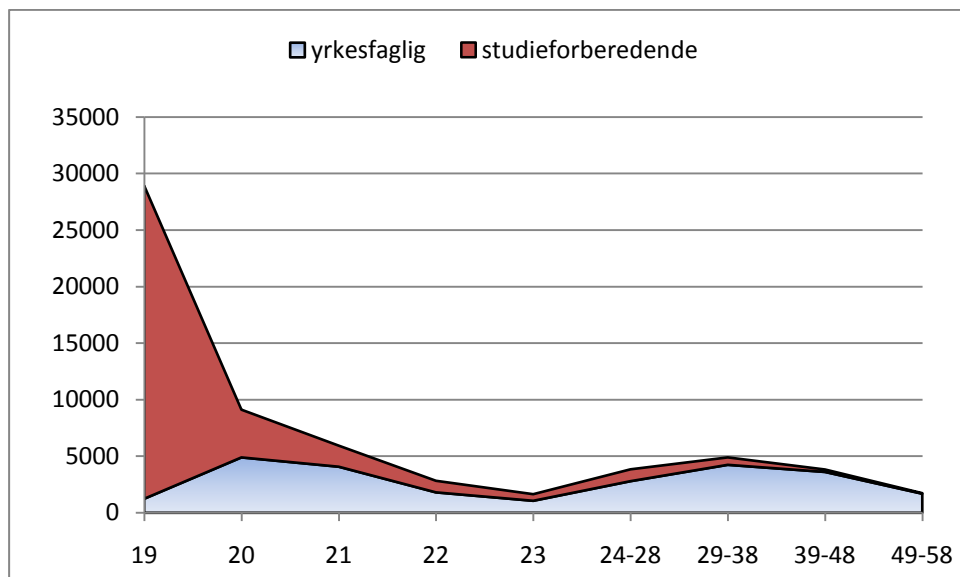

Figur 2.1: Personer som gjennomførte yrkesutdanning på videregående nivå i 2007-2008 etter alder

Kilde: SSB 2009

Som figur 1 antyder fordeler kandidatene seg i to ganske like grupper etter alder henholdsvis over og under 24 år. Tallene viser at 53 prosent av de som gjennomførte fagprøve eller avsluttet sin yrkesfaglige utdanning med vitnemål var 24 år eller eldre, mens 47 prosent var 23 år eller yngre.

Til sammenligning var 95 prosent av dem som gjennomførte en studieforbereende utdanning 23 år eller yngre – de aller fleste 19.

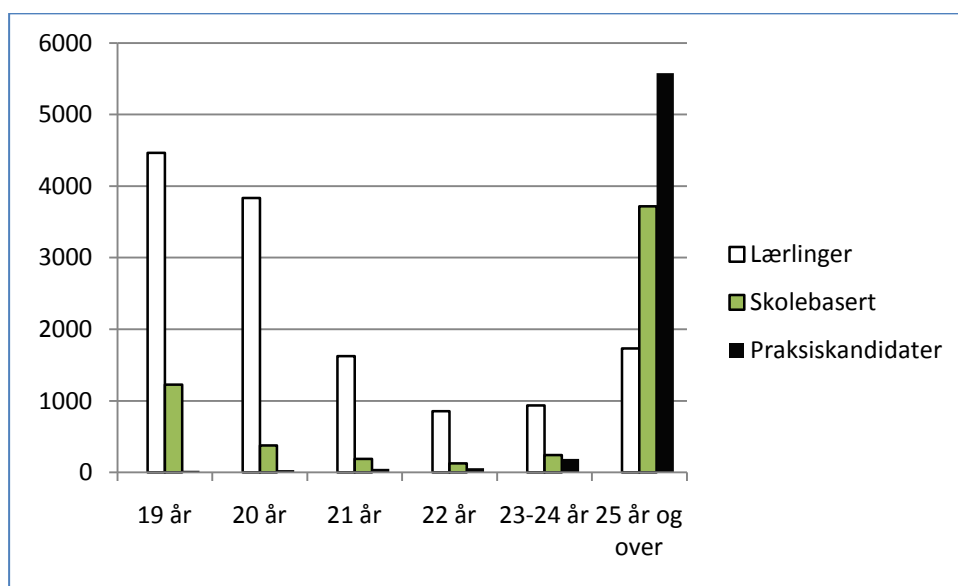
Figur 2. 2: Nyutdannede fra henholdsvis studieforbereende og yrkesfaglig utdanning etter alder 2007-2008

Kilde: SSB 2009

Av figur 2.2 går det fram at mens det i all hovedsak er ungdom som tar studieforberedende utdanning, er yrkesfaglig utdanning i like stor grad voksenutdanning som det er ungdomsutdanning.

Forholdet mellom voksne og ungdom i yrkesutdanningen har holdt seg så å si helt stabilt fra 2002 til 2008. Det har vært en noe større økning i antall unge lærlinger, men dette oppveies av at flere voksne har fått vitnemål i de skolebaserte utdanningene. Den største skolebaserte utdanningen, som også er den mest voksendominerte, nemlig hjelpepleierutdanningen, er imidlertid på vei til å fases ut og legges inn under det nye helsearbeiderfaget. Det knytter seg stor usikkerhet til hvorvidt fagopplæringsordningen for voksne, nemlig praksiskandidatordningen, vil være i stand til å ivareta voksenopplæringsbehovet på samme nivå som hjelpepleierutdanningen har gjort til nå (Høst m.fl. 2009).

Fra de yrkesutdanningene som er størst blant voksne, nemlig hjelpepleierutdanningen og omsorgsarbeiderfaget, vet vi at rundt halvparten av de som tar slik utdanning i voksen utdanning, har fullført en videregående utdanning fra før, enten studieforberedende eller yrkesfaglig (Høst 2004). Blant de resterende har de fleste en delvis gjennomført utdanning.

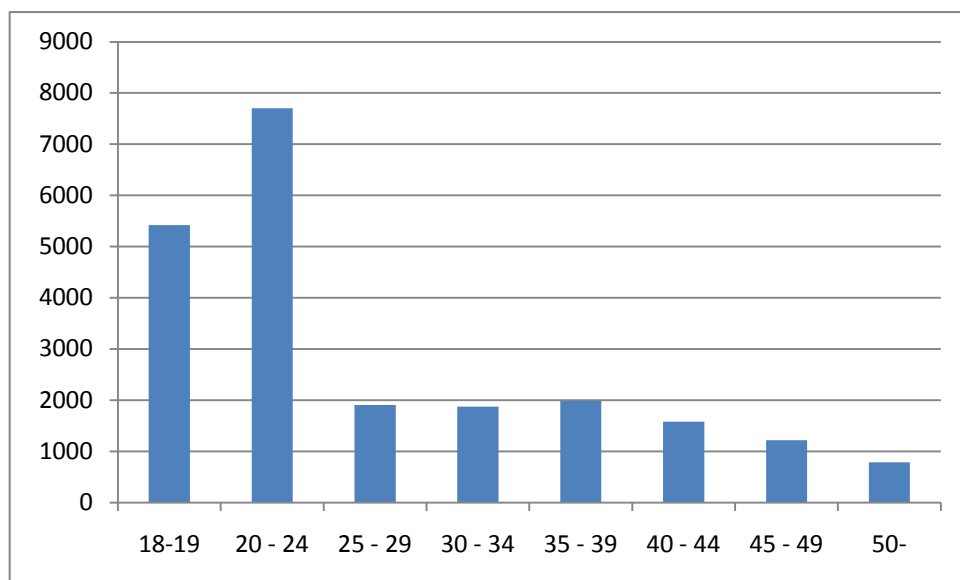
Figur 2.3: Avlagte yrkesfageksamen fordelt på alder og utdanningstype*

Kilde: SSB 2009. *Skolebasert yrkesutdanning omfatter både VKII fagopplæring i skole og VKII yrkesutdanning i skole

Dersom vi splitter opp yrkesfageksamenene på de ulike ordningene, ser vi (figur 2.3) at lærlingordningen hovedsakelig er en ungdomsutdanning, men fortsatt med et betydelig innslag av voksne. Skolebasert yrkesutdanning er hovedsakelig et voksenfenomen, men med en del ungdom, mens praksiskandidatordningen er blitt en mer rendyrket voksenopplæring en den var tidligere.

2.1 Fagutdanning over livsløpet, variasjoner mellom kvinner og menn

Dersom vi ser på aldersfordelte tall over livsløpet (figur 2.4)², ser vi at den mest aktive perioden for å ta fag- eller svennebrev er 20-24 år. Denne perioden preges av det vi kan kalle en noe

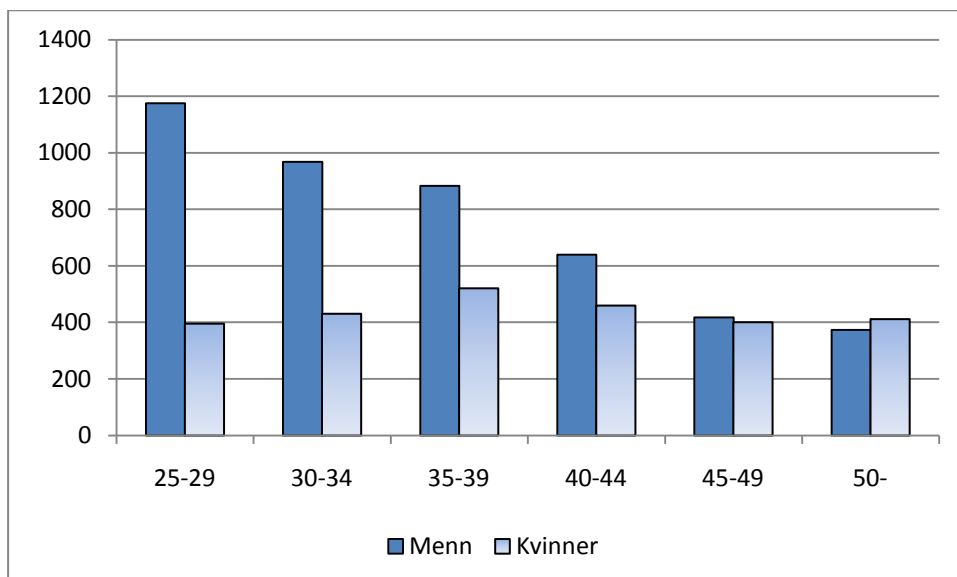
Figur 2.4: Aldersfordeling på de som fikk fag- eller svennebrev i 2006-2007.
Kilde: SSB 2008

forsinket ungdomsutdanning, og begynnelsen på den fasen som normalt vil knyttes til voksenopplæring. Deretter ser vi en ganske jevn utvikling over de neste 20 årene, med en topp i alderen 35-39 år. I disse tallene ligger det store ulikheter mellom kjønn, fagområder og geografi. Vi skal her se særlig på kjønnsfordelingen blant voksne som tar yrkesfageksamen.

En kjønnsfordelt statistikk for voksne over 25 år som avlegger en fag- eller svenneprøve, viser at voksne menn avlegger fagprøve i langt yngre alder enn kvinner (figur 2.5). Tyngdepunktet for menn ligger i alderen 25-29 år, mens det for kvinner ligger 10 år senere, 35-39 år. For menn viser dataene en sterkt fallende kurve når det gjelder prøveavleggelse etter 30 år, mens den for kvinner holder seg ganske stabilt opp til midten av 50-årene.

Menn er imidlertid overrepresentert i statistikken over voksne over 25 år totalt som avlegger prøve i fagopplæringen. Dette avspeiler at menn er overrepresentert i fagopplæringen generelt.

² Her må vi basere oss på data som er tilgjengelig, nemlig 2006-2007-tall og femårsintervaller

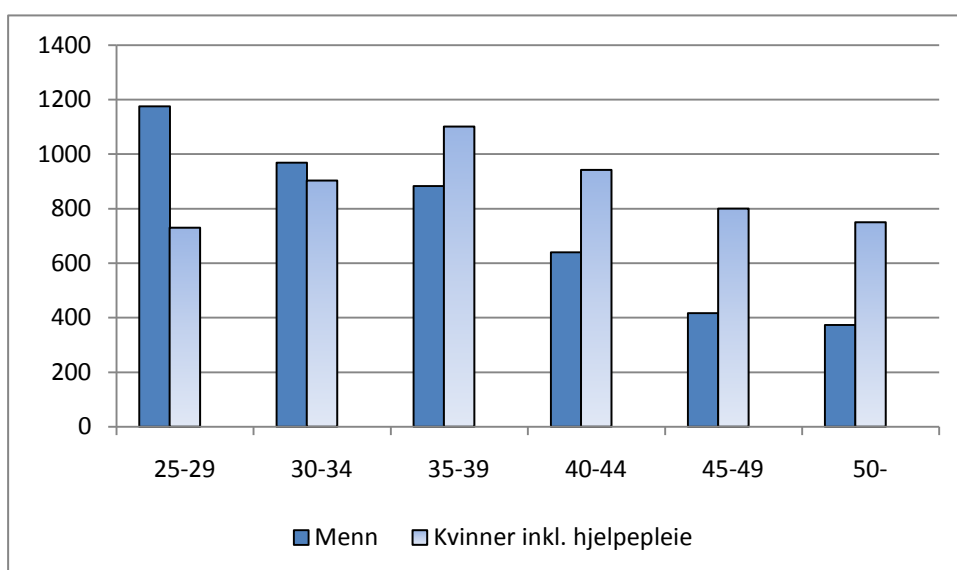

Figur 2.5: Avlagte fag- og svenneprøver blant voksne fordelt på kjønn 2006-2007

Kilde: SSB 2008

Inkluderer vi de skolebaserte utdanningene, blir bildet snudd (figur 2.6). Samlet er det da noe flere kvinner som tar yrkesutdanning som voksne enn det er menn. Særlig er det hjelpepleierutdanningen som trekker opp, men også utdanninger som helsesekretær og apotektekniker har mange voksne kvinner.

Hjelpepleierutdanningen er den eneste vi har aldersfordelte tall for i 2006-2007, men den er også den langt største utenfor fag- og yrkesopplæringen. Legger vi inn vitnemål fra denne utdanningen, ser vi at dette bidrar til å endre den totale kjønnsfordelingen i kvinnes favør. I tillegg forsterkes de ulike aldersprofilene for menn og kvinner. Kvinnenes topp i alderen 35-39 blir nå enda høyere, og hvor de nå ligger langt over menn. Kvinnedominansen fortsetter å øke med alderen.

Figur 2.6: Avlagte fagprøver 2006-2007 på kjønn og alder, inklusive skolebasert eksamen i hjelpepleie.

Kilde: SSB 2008

2.2 Oppsummering

Voksne utgjør en betydelig andel av de som avlegger enten en yrkesfaglig eksamen, en fag- eller svenneprøve i Norge. Det er like vanlig å bli uteksaminert innenfor et yrkesfag på videregående nivå når man er over 25 år, som under. Dermed dokumenteres at til tross for aldersstruktureringen gjennom Reform 94, så er den betydelige relative åpenheten i forhold til voksne beholdt gjennom ulike mekanismer og muligheter. Tallene viser også at voksne kvinner benytter seg av disse åpningene.

Ser vi på den kjønnsmessige fordelingen, er menn langt yngre enn kvinner når de tar en yrkesfaglig eksamen i voksen alder. Menns aktivitet på dette utdanningsfeltet avtar etter fylte 30 år, mens kvinner fortsetter å ta yrkesutdanning på videregående nivå i nesten like stort omfang fram til begynnelsen av 50-årene. Selv om det er flest menn som tar praksiskandidatprøve i fagopplæringen som voksne, er det flest kvinner som tar fag- og yrkesutdanning på videregående nivå som voksne om en også regner med de skolebaserte utdanningene.

3 Forsøk med praksisbrev i fag- og yrkesutdanningen

Håkon Høst

Fag- og yrkesutdanningen i Norge har fått et særlig søkelys rettet mot seg de siste årene som følge av påvisningen av det store antallet som starter, men ikke fullfører, eller gjennomfører uten å bestå. Under halvparten av de som startet på en yrkesfaglig utdanning i 2002 hadde fem år senere fullført og bestått, hvorav en halvpart hadde oppnådd yrkesfaglig kompetanse og en halvpart generell studiekompetanse (Markussen m.fl. 2008). Oppmerksomheten rundt disse problemene gjør at tiltak for å bedre gjennomføringen har blitt plassert høyt oppe på den utdanningspolitiske dagsorden.

Det mest prominente politiske tiltaket på dette området er for tiden forsøket med et praksisbrev, en lavere yrkesfaglig kompetanse enn fullt fagbrev, som ideelt sett skal være et første skritt mot fullt fagbrev. En foreløpig evaluering fra NIFU STEP viser at både ungdommene selv, skolene og bedriftene er svært fornøyd med tiltaket, og frafallet er lite (Markussen, Høst, Prøitz og Evensen 2009).

Frafallsproblematikken er imidlertid omfattende og kompleks, og det er sterke interesser knyttet til både skoleopplæringen og arbeidslivsdelen. Det er derfor noe ulike forståelser av hvilke mål og målgrupper tiltaket bør rette seg mot (Markussen, Høst, Prøitz og Evensen 2009, St. meld. nr. 16, 2003-2004, St. meld. nr. 44, 2008-2009).

3.1 Et tiltak med flere mål og ikke klart avgrenset målgruppe

Et utvalg nedsatt av Kunnskapsdepartementet, GIVO-utvalget³, leverte i 2006 en innstilling som inneholder forslag til å bedre gjennomføringen i videregående utdanning. Ett av tiltakene som ble foreslått var det såkalte praksisbrevet. Dette skulle være en videreutvikling av den allerede etablerte, men lite benyttede lære kandidatordningen. Mens den sistnevnte innebærer at kandidatene får individuelle læreplaner med begrensede mål sammenlignet med de ordinære, og derav individuelle kompetansebevis, skulle praksisbrevet basere seg på en felles læreplan, men med færre læreplanmål enn i den ordinære læreplanen. Et sentralt argument for et standardisert praksisbrev var at det skulle skape gjenkjennelighet i arbeidslivet. Det å etablere noe som ligner på et fagbrev på lavere nivå aktiviserer umiddelbart ulike interesser og interessekonstellasjoner. Arbeidsgiverne var i utgangspunktet positive og påpekte et stort behov, mens arbeidstakerorganisasjonene var skeptiske ut fra at dette kunne true de etablerte fagstandardene, samt bli en lettvinnet løsning for mange ungdommer i yrkesutdanningen. Et mer skoleinternt perspektiv vil være at elever man anser har svake forutsetninger for å

³ "Tiltak for bedre gjennomføring i videregående opplæring", August 2006.

gjennomføre har behov for at det blir etablert en ny kategori i arbeidslivet, og at et slikt spørsmål må heves over de tradisjonelle partsinteressene i arbeidslivet.

Det er imidlertid verken politisk eller faglig konsensus om hvilke elever og elevgrupper som har forutsetninger for å gjennomføre, og hvilke som ikke har det, i hvilket omfang og hvilken grad dette skyldes egenskaper som er medfødte, sosialt ervervede tidligere i livet, eller skapt av utdanningssystemet. Slik sett vil anbefalinger og tiltak på dette området ofte innebære en rekke kompromisser og også tvetydigheter.

For GIVO-utvalgets del hadde man konkludert med å anbefale et praksisbrev som skulle være en videreutvikling av lærekandidatordningen med begrenset yrkesfaglig kompetanse basert på en toårig, hovedsakelig praktisk opplæring. Det ble likevel slått fast at det skulle legges opp til at de som ønsket det kunne bygge på til fullt fagbrev i etterkant. Partene i arbeidslivet skulle også forhandle om kategoriens innplassering i tariffsystemet. Dette handler både om å gi gruppen den anerkjennelse som ligger i en tariffesting, og at den slik sett blir ”kontrollert” av partene i arbeidslivet.

I Stortingsmelding nr. 16, 2006-2007 tar man opp utprøving av forslaget fra GIVO-utvalget i ordelag som kan oppfattes som en stadfesting av at praksisbrevet skal være for de som antas å ha svake forutsetninger for å gjennomføre en allmennfaglig eller yrkesfaglig videregående utdanning. Meldingen sier imidlertid samtidig at ordningen skal omfatte flere enn lærekandidatordningen, men uten at læringsforventingene skal senkes. Samtidig slås det fast at mulighetene for å gå videre til full kompetanse må ligge inne i modellen. Ordlyden åpner for ulike, både smale og brede fortolkninger av både mål- og målgrupper.

Gjennom den videre prosessen med å iverksette forsøk med en praksisbrevordning har myndighetene lagt seg på en linje hvor man åpner for innflytelse fra ulike nøkkelaktører, som partene i arbeidslivet, fylkeskommuner, skoler og bedrifter. Praksisbrevet har dermed blitt definert og redefinert i flere omganger. For å koordinere forsøket etablerte Kunnskapsdepartementet en pilotgruppe for forsøket sammen med representanter for de faglige råd for de utvalgte prøvfag og forsøksfylkeskommunene. Gjennom denne har prosessen vært drevet fram under innflytelse fra både fylkene, fagene og partene i arbeidslivet. De sentrale aktørene rundt forsøket har samlet stått bak en økt vektlegging av at praksisbrevet ikke skal innebære senkede ambisjoner eller noen ”dead end”. I stedet har det blitt stadig sterkere betonet at det bør ses som et første skritt, et delmål på veien mot fagbrev, for de som i første omgang trenger et nærmere og mer begrenset mål.

Fylkene som prøver ut ordningen har ulike oppfatninger av hva dette betyr for hvem tiltaket skal omfatte. Noen fylker mener, i likhet med departementet, at dette betyr at man nå må velge elever, som er i ferd med eller antas å stå i fare for å bryte av videregående opplæring, men samtidig anses å ha et potensial til å gjennomføre om de får lagt forholdene særskilt til rette. Andre fylker mener tiltakets målgruppe skal være den samme som lærekandidatordningens. Denne er heller ikke helt klar, men den rådende oppfatning er trolig at denne skal omfatte elever man er ganske sikker på ikke klarer å gjennomføre og bestå alle

videregående opplærings krav til kompetanse. Verken den første eller andre typen presiseringer gir imidlertid noen klar fasit på hvem som er tiltakets målgruppe. Det vil fortsatt være ulike vurderinger av i hvor stor grad elever kan og bør plukkes ut på denne måten. Praksisbrevordningen kan selv sies å være et eksempel på en ordning hvor man har tro på at faktorer som blant annet modenhet, motivasjon, organisering av fag, opplæringsformer og institusjonelle rammer for disse kan spille sammen på en bedre måte enn i den ordinære opplæringen, og derved gi bedre resultater enn mange ville ha antatt på forhånd.

I den evaluering NIFU STEP har gjort av de foreløpige erfaringene med praksisbrevforsøket (Markussen, Høst, Prøitz og Evensen 2009), ble disse tvetydighetene formulert som et utgangspunkt for analysen: Er praksisbrevordningen å betrakte som et distinkt alternativ til fagbrev; en alternativ vei til fagbrev eller uttrykk for en tenkning om at en løsning på frafallsproblematikken er å finne i innovative ordninger med stor grad av egendynamikk nær praksisfeltet?

3.2 De første erfaringene fra forsøket

3.2.1 Hvilke ungdommer deltar i prøveordningen?

De ungdommene som har blitt valgt ut til ordningen har jevnt over et veldig svakt utgangspunkt med hensyn til målbare kriterier som karakterer og fravær. Den typiske kandidaten er det vi kan kalle en 2'er elev, dvs. en elev som har et gjennomsnitt med karakterer som tilsvare minstekravet for å bestå. Det ble gjennomført en spørreundersøkelse blant praksisbrevkandidater i tre fylkeskommuner, Akershus, Vestfold og Rogaland, som deretter ble sammenlignet med et utvalg ordinære yrkesfagelever. Praksisbrevkandidatene hadde gjennomsnittlig betydelig lavere karakterer og et betydelig høyere fravær sammenliknet med gruppen av yrkesfagelever. Praksisbrevkandidatene viste seg også å være enda mer orientert mot praksis enn yrkesfagelevne, de hadde et svakere skolefaglig grunnlag med seg inn i videregående opplæring fra grunnskolen enn yrkesfagelevne, og de hadde i større grad blitt veiledet inn på den utdanningen de går på. Forskjellen her var betydelig. Dette var som forventet. Samtidig viste det seg at praksisbrevkandidatene på en del områder var likere yrkesfagelevne enn man kanskje skulle tro. De vurderer ulike sider ved undervisningssituasjonen på ungdomsskolen relativt likt, de vurderer seg selv likt i forhold til en del ferdigheter og de bruker fritida si på omtrent samme måte. Videre har de foresatte med omtrent samme holdninger til utdanning og oppdragelse, og begge gruppene har erkjent at det lønner seg med utdanning med tanke på fremtidige arbeidsmuligheter. Et viktig funn var også at praksisbrevet ikke syntes å være det endelige målet med utdanningen for de fleste av ungdommene i forsøksordningen. På spørsmål om hvilke utdanningsplaner praksisbrevkandidatene har, svarer 65 prosent at de vil ta praksisbrevutdanningen og deretter fagbrev, mens 31 prosent svarer at de kun skal ta praksisbrevutdanningen.

3.2.2 Praksisbrevordningens forsøksplaner

Det ble lagt noen helt bestemte sentrale føringer på læreplanarbeidet. For det første at man skulle ha en vesentlig andel av de ordinære fellesfagene, i form av hele fag, inkludert i

praksisbrevplanene. For det andre at læreplanmål i forsøksplanenes programfag måtte være hele kompetansemål, og ikke delmål fra den ordinære læreplanen. Begge deler må ses i sammenheng med en grunntanke om at praksisbrevet skulle kunne fungere som en etappedel, praktisk vei til fullt fagbrev. For å kunne gå videre til fullt fagbrev etter avsluttet praksisbrev var det nødvendig at de unge hadde dokumentert hele mål innenfor yrkesfagene og hele fellesfag. Uten å ha gjort seg ferdig med noen hele fellesfag etter to år, ville det ble svært vanskelig å fullføre hele fagbrevutdanningen, inklusive alle fellesfagene i løpet av fire år.

Det er tydelig at forsøksplanene har et innhold som prioriterer opplæring til yrkeskompetanse gjennom praktiske aktiviteter. Det synes også som at de undersøkte fagenes egenart er forsøkt ivare tatt i forsøksplanene. Det ligger imidlertid utenfor kartleggingen og analysen av forsøksplanene som intensjonsdokumenter å uttale seg om hvorvidt kandidatene oppnår og får dokumentert en yrkeskompetanse som arbeidslivet vil kunne nyttiggjøre seg.

Når det gjelder premisset om at forsøksplanene skal være forankret i de ordinære planene så har analysen vist at forsøksplanene har en sterk forankring i det ordinære planverket for yrkesfagopplæringen. Hele kompetansemål fra så å si samtlige programfag og hovedområder i det ordinære planverket for yrkesfag i de seks fagene er representert i forsøksplanene. Det er et spørsmål om den sterke forankringen i det ordinære planverket gir den nødvendige fleksibilitet et alternativt praktisk orientert løp trenger.

Vurderinger av hvor krevende planene innenfor praksisbrevordningen er avhenger av hvilken målgruppe ordningen er ment å gjelde for. Slik dette er beskrevet kan det tolkes ut ulike typer av målgrupper. For det første de som har svakere forutsetninger og således ikke kan følge ordinær opplæring av ulike grunner. Dersom dette dreier seg om elever med ulike funksjonsmessige utfordringer som gjør ordinær skolegang vanskelig, så vil innholdet i de tre fellesfagene og i forsøksplanene kunne virke svært krevende. Dersom målgruppen derimot er elever som er teoritrøtte og kan karakteriseres som såkalte "underyttere" i den ordinære opplæringen synes ikke nødvendigvis målene å være så krevende. Alt dette avhenger selvsagt av hvordan opplæringen tilrettelegges og i hvilken grad lærere og instruktører makter å yrkesrette og motivere gjennom praktiske aktiviteter slik at nødvendig teoretisk forankret kunnskap kan læres.

Forsøksplanene synes å være utformet med både opplæringssystemet og arbeidslivets behov for øyet. Uklarhet omkring målgruppen for ordningen gjør det vanskelig å vurdere planenes innhold i forhold til intensjoner med ordningen. Det kan synes som om opplæringssystemets og arbeidslivets behov for å synliggjøre innholdet i ordningen i forhold til det ordinære planverket er gitt prioritet i forsøkslæreplanene, fremfor målgruppen(e)s behov for en praktisk orientert opplæring. Hvorvidt dette vil gjenspeile seg i praksis gjenstår å se. I verksetting av planene og forsøket ute i skole og bedrift kan bidra til å balansere elevenes behov i forhold til opplæringssystemets og arbeidslivets behov.

3.2.3 Ulik tilpasning lokalt

De sentrale føringene i forhold til praksisbrevordningens profil er ikke så klare og sterke at de har gitt ordningen en lik profil i de fylkene som har iverksatt forsøk med ordningen. Tvert om så har de gitt rom for fylkeskommunal politikk, noe som har medført at fylkene har valgt å tilrettelegge forsøket med praksisbrev på ganske ulikt vis. Dette gjelder både om ordningen er plassert under skole eller fagopplæring, om ungdommene i det hele tatt er formidlet ut i arbeidslivet – samt måten dette har skjedd på. Det gjelder også vektlegging av praksisbrevet enten som et mål i seg selv eller som et middel for å få ungdom gjennom til fullt fagbrev. Fylkene uttrykker seg også ulikt om hvem de mener ordningen skal være for. Vestfold og Rogaland har lagt seg på en forståelse av at praksisbrevet er ment for dem som kan, men ikke yter i skolen, og at ordningen skal være en vei til fullt fagbrev for disse. Akershus mener derimot at ordningen skal ligge nærmere lære kandidatordningen og rettes inn mot dem man vurderer til ikke å ha kapasitet til å ta fullt fagbrev. Ett fylke, Oslo, trakk seg ut av forsøket. De begrunner i dag dette med at de har mer tro på egne tiltak, og legger heller ikke skjul på at de er redd praksisbrevet blir hva de definerer som en B-utdanning.

Oslo og Akershus valgte å plassere prosjektet under henholdsvis kontoret for elevforvaltning og opplæringsavdelingen. Det ble opprettet klasser for praksisbrevkandidater, og planen var å formidle elevene videre ut i bedrift. I begge fylkene har man hatt store problemer med å få til dette, i Oslo så store at det nok bidro til at man avsluttet forsøket. I Rogaland og Vestfold var det fagopplæringen som ble gitt ansvaret for prosjektet. I Rogaland førte dette til et sterkt trykk for å etablere en ordning med praksisbrev, tett opp mot fagopplæringen. Her har alle ungdommene i praksisbrevordningen blitt formidlet fra skolene og ut til opplæringsbedrifter. I Vestfold ble det å være praksisbrevkandidat knyttet til å ha en praksisplass i en bedrift. De aktuelle ungdommene ble her ikke samlet med tilhørighet i en klasse ved en skole, men formidlet til bedrifter. Samtidig har en del praksisbrevkontrakter kommet i stand gjennom at ungdommene selv og lærebedriftene har kommet i kontakt med hverandre. Rogaland ser ut til å ha en fordel av sine sterke fagopplæringstradisjoner i forhold til de andre fylkene. Ikke minst sørget skolene for opplæringsplassene. I Akershus fikk elevene selv ansvaret for dette.

Skolene som er med i forsøket meldte seg selv eller ble valgt ut fordi fylkeskommunen mente, ut fra tidligere erfaringer, at de var egnet til å gjennomføre prosjektet. Praksisbrevkandidatene ved de fire skolene har vært plukket ut på litt ulike måter. De ble vurdert som aktuelle og plukket ut til prosjektet på bakgrunn av svake karakterer og mye fravær fra 10. klasse, men måtte også si seg villig til å delta.

3.2.4 Praksisbrevkandidatene i bedrift

De opplæringsbedriftene for praksisbrevkandidater som har vært undersøkt i evalueringsprosjektet, har noen klare fellestrekk (Markussen, Høst, Evensen og Prøitz 2009). For det første er de stort sett ganske små. For det andre er det bedrifter og bransjer som har behov for arbeidskraft, men som ikke har så lett for å rekruttere et tilstrekkelig antall lærlinger fra videregående skole. De er derfor på jakt etter, eller har utviklet alternative rekrutteringsmønstre. De har altså det til felles at de ser på praksisbrevkandidatene som en

type arbeidskraft. Det betyr ikke at de ikke også ønsker å bidra med opplæring. Forståelsen av hvordan denne oppgaven skal løses varierer imidlertid med bransjens eller fagområdets rekrutterings- og kvalifikasjonssystem, og påvirkes tilsynelatende mindre av forsøkslæreplanene som er utarbeidet.

Oppsummeringsvis kan en si at fagområdene praksiskandidatene har opplæringsplass i, ser ut til å være den viktigste faktoren for hva slags ordning praksisbrevet blir for ungdommene og bedriftene. I områder hvor faget står sterkt, og det ikke er særlig rom for hjelpearbeidere, trekkes praksisbrevet i retning av å bli det man kan karakterisere som en variant av 0+4-ordningen, dvs. en vei mot fullt fagbrev. Dette gjelder fagområder som kokk og blikkenslager. I områder hvor fagopplæringen står svakt, tenderer praksisbrevet til å bli en vei inn i de dominerende arbeidskraftkategoriene man finner her, for eksempel butikkmedarbeider. Arbeidslivet ser slik sett ut til å være en sterkere strukturerende kraft enn utdanningssystemet for hva denne kategorien skal bli, noe som ikke er overraskende når intensjonen nettopp er at arbeidslivet skal etterspørre disse kandidatene.

Sett fra praksisbrevkandidatenes side vil det derfor være karriereutsiktene i den enkelte bransje eller det enkelte fag som bestemmer om dette vil være en attraktiv ordning. I hvilken grad kan en anta at holdningene i bedriftene som er undersøkt er representative? Bedriftene ble stort sett rekruttert til ordningen, enten gjennom at de hadde tilknytning til håndverkslauget, kandidatens familie, bekjente, eller tidligere arbeidsforhold. Bedriftene ga likevel ikke inntrykk av at de tok inn disse ungdommene for å være hjelpsomme overfor skolesystemet. Det dreier seg nok om bedrifter som forstår nødvendigheten av å drive opplæring, men ikke uten at dette også er knyttet til bedriftens egne behov for arbeidskraft. Samtidig må det sies at tilskuddene er såpass rause og lønningene til praksisbrevkandidatene så moderate, i hvert fall det første året, at de neppe var noen stor utgift for bedriftene.

De utvalgte ungdommene har bare vært ute i bedrift et snaut år. Det er derfor for tidlig å si hvordan dette vil gå; om de vil slutte før de er ferdige med praksisbrevet, om de vil fullføre dette og deretter få jobb, eller om de vil gå videre mot fagbrev. Det er likevel mange positive trekk ved situasjonen. Ungdommene, blant dem noen som sto i fare for eller allerede var i ferd med å kutte ut skole og utdanning, er trukket inn i et forpliktende opplæringsløp hvor samtlige uttrykker at de trives og lærer mye. Også bedriftene og skolene roser praksisbrevkandidatene, og det er foreløpig et lavt frafall. De fleste praksisbrevkandidatene uttrykker en identifikasjon med arbeidslivet snarere enn som fortsatt elever i skolen. Likevel ser det ut til å ha vært en effekt av bedriftsutplasseringen at de har fått en mer forsonlig holdning til det å gå på skole for å ta fellesfagene. De fleste er allerede motivert for å satse på å ta fullt fagbrev på de normerte fire år. Hva de skulle med praksisbrevet var mer diffust for disse. Et mindretall så imidlertid praksisbrevet som et greit mål å sikte seg inn mot i første omgang. Om alle som sikter mot fullt fagbrev vil klare både dette og fellesfagene, og hvor lang tid de vil trenge på dette, er det foreløpig for tidlig å si noe om. Alle ungdommene som ble intervjuet mente de skulle klare dem, på en eller annen måte. Vurderingene i fylkeskommunene og blant lærerne var mer nyanserte. Det var ikke alltid enkelt å få til yrkesretting, og det krevde forholdsvis store ressurser på enkelte elever for å få til framgang i fellesfagene. Det finnes pr. i dag ikke

nøyaktige tall på frafall blant ungdommene som tar praksisbrev. Det umiddelbare inntrykket er at det er veldig lavt, og at det i større grad skyldes ting som sykdom enn frafall på grunn av manglende mestring og mistilpasning.

3.2.5 Utbredelse av praksisbrevordningen

En survey til alle landets fylkeskommuner viser at skoleåret 2008-2009 var det praksisbrevkandidater i fire fylkeskommuner; Rogaland, Vestfold, Akershus og Nordland. Totalt rapporterte fylkeskommunene om 77 praksisbrevkandidater. Disse fordeler seg på seks utdanningsprogrammer og 14 ulike fag. 81 prosent av praksisbrevkandidatene er gutter, og den kjønnsmessige fordelingen følger tradisjonelle mønstre.

I den samme surveyen fant man at det var 957 lærekandidater fordelt på alle landets fylkeskommuner. Det største lærekandidatfylket er Vestfold. To av tre lærekandidater var gutter, og den kjønnsmessige fordelingen på fag og utdanningsprogrammer fulgte tradisjonelle mønstre. Det var lærekandidater innenfor ti av de tolv utdanningsprogrammene, og til sammen innenfor 112 ulike fag.

3.3 Avsluttende vurderinger

Både ungdommene som er med i praksisbrevforsøket, lærerne og instruktørene i bedriftene oppsummerer foreløpig ordningen som svært vellykket. Det er imidlertid tidlig i evalueringen, og man bør derfor utvise forsiktighet med hensyn til å trekke for bastante konklusjoner. Vi skal avslutningsvis drøfte noen andre funn og videre problemstillinger fra dette prosjektet.

3.3.1 Hva slags kandidater?

Et spørsmål som kan reises er om den økte vektleggingen av praksisbrevet som et delmål på veien mot fullt fagbrev gjør at ordningen blir overtatt av elever som er faglig sterkere, og at noen som ellers ville kunne nyttiggjøre seg ordningen blir fortrent. Etter at intensjoner og mål med forsøket har vært filtrert gjennom fylkeskommunale prosesser, til dels også blitt farget av ulike skolers forståelser av hvordan dette bør legges opp, har praksisbrevkandidatene blitt plukket ut og samtykket til å delta i forsøket. Det er et tilsynelatende sprik i fylkeskommunenes oppfatning av hvem målgruppa for forsøket er, og hva slags elever de faktisk har plukket ut. Mens ett av fylkene mente de hadde plukket ut elever som var for svake, også til å klare praksisbrev, og de andre to mente de hadde fulgt de sentrale intensjonene og plukket ut elever som hadde kapasitet til å oppnå fullt fagbrev, viser undersøkelsen at disse forskjellene ikke kan gjenfinnes i en tilsvarende ulikhet i karakterer og fravær fra ungdomsskolen.

Dataene viser at prøveordningen har truffet en gruppe elever med et svært lavt karaktersnitt og stort fravær i ungdomsskolen. Ut fra de nevnte kjennetegn er det ingen tvil om at ungdommene som deltar i forsøket, utgjør en potensiell frafallsgruppe. Ved de skolene som ble besøkt var elevene plukket ut blant de som sto på venteliste for å få plass, eller som var

tatt inn på programmer som ofte var deres andre eller tredje valg. Programmene de var tatt inn på hadde ikke høye karakterkrav. Noen av kandidatene hadde ikke møtt ved skolestart høsten 2008. De hadde i realiteten allerede falt fra.

Foreløpig synes det derfor ikke som om ordningen er overtatt av en gruppe noe sterkere elever. Dette til tross for at signalene både på sentralt og til dels fylkeskommunalt nivå, kan tolkes som en dreining i målgruppe. Men det man ikke kjenner til er det generelle prestasjonsnivået blant lærekandidatene, og dermed om de har et enda svakere utgangspunkt enn de som til nå er rekruttert til praksisbrevordningen. Det er derfor vanskelig å konkludere om praksisbrevordningen rekrutterer fra samme eller en annen målgruppe enn lærekandidatordningen.

Et viktig spørsmål er om de faglige kravene er lagt på et riktig nivå, eller om de er enten for høye eller for lave. Det empiriske grunnlag for å si noe om dette er foreløpig begrenset. Først når man får kandidatens resultater i form av karakterer i fellesfagene, bestått/ikke bestått på praksisbrevprøven/fagprøven, eventuell jobb eller lærekontrakt, kan man si noe mer om dette. Foreløpig ser det imidlertid ut til at de som er tatt inn på prøveordningen klarer seg overraskende bra, spesielt i yrkespraksis, men også i fellesfag. Til tross for det svake utgangspunktet mener kandidatene selv, deres lærere og instruktører at de fleste vil kunne klare - ikke bare praksisbrevet – men også et fullt fagbrev. Blant ungdommene er det et klart flertall som uttrykker at de ønsker å bruke praksisbrevet som en vei til fullt fagbrev.

3.3.2 Truer praksisbrevet de faglige standardene?

Etableringen av et praksisbrev er langt fra uproblematisk sett fra fagopplæringens side. De bransjene med flest ufaglærte, og som potensielt sett skulle ha størst behov for praksisbrevkandidater er gjerne de samme som sliter med å etablere en effektiv lærlingordning. Sektorer som for eksempel detaljhandel, deler av industrien og pleie og omsorg sysselsetter i dag flere hundre tusen ufaglærte⁴, noe som også er et resultat av at de ikke klarer å rekruttere lærlinger. Spørsmålet er om en praksisbrevordning vil gjøre det enda vanskeligere å etablere et fagarbeidernivå med god rekruttering i disse bransjene. Dette er det trolig for tidlig å si noe om. Det er visse tegn til at praksisbrevet for eksempel i salgsfaget blir en opplæring til butikkmedarbeider. Det er likevel ikke selvsagt at dette vil undergrave mulighetene til etter hvert å utvikle et sterkt salgsfag. I bransjer med en sterk lærlingtradisjon kan det være frykt for at et praksisbrev vil bidra til å svekke og underby faget. Det norske fag- og yrkesopplæringssystemet er nettopp basert på fag og yrker med fastlagte standarder for inngang. Om det er plass til en fast hjelpearbeiderkategori uten at dette kvalitetssystemet rakner, må vurderes empirisk fra fag til fag. Det man har sett til nå, peker imidlertid i retning av at praksisbrevordningen i stedet tenderer til å bli kooptert i områder med godt etablerte fag, og slik sett ikke danner noen kime til en ny kategori. I andre fagområder, som tømrerfaget, har viktige aktører som opplæringskontoret i Oslo, vært neagtive til ordningen.

⁴ SSB sysselsettingsstatistikk 2008.

Dersom det på den annen side er slik at praksisbrevet i stor grad blir en praksisvei til fullt fagbrev; blir den ikke da til forveksling lik 0+4-ordningen/full opplæring i bedrift? Har man da noe bruk for den? Det er åpenbart at ordningen noen steder ligger tett opp til lærlingordningens 0+4-modell. Forskjellen er særlig at det ytes ekstratilskudd til praksisbrevkandidatene, og at de følges tett opp av faglærere fra skolen. Denne forskjellen ser ut til å være viktig for at mange av de kandidatene vi har besøkt har en opplæringsplass i bedrift. I Rogaland har man snudd litt på problemstillingen når man sier at fagopplæringen muligens kan trekke noen nyttige erfaringer fra praksisbrevordningen; at en regelmessig kontakt med skolen og jevnaldrende i skolesituasjonen kan være en støtte til 16-åringer som følger 0+4-ordningen.

De økonomiske insentivene gjennom ekstra lærlingtilskudd skal ideelt sett være så gode at de bidrar til å betale ekstraomkostningene bedriftene har ved å ta inn svært unge ungdommer uten videregående opplæring. Samtidig må de ikke bli så gode at de gjør praksisbrevkandidatene til en kategori billig arbeidskraft. Det siste er foreløpig ikke påvist i de undersøkte bedriftene. Tilskuddet dekker riktignok store deler, noen steder nesten alle utgiftene lærebedriftene har til å lønne praksisbrevkandidatene. I tillegg må imidlertid bedriftene bidra med opplæring, og det ser det ut til at de gjør, om enn på litt ulike vis. Dette er likevel en fare man må være oppmerksom på.

3.3.3 Reformprosessen

Som illustrert innledningsvis kan praksisbrevet i ett perspektiv forstås som en videreutvikling av Lære kandidatordningen, både av GIVO-utvalget og St.meld. nr 16 (2006-2007). Denne ordningen ble etablert for å gi unge med svake forutsetninger en mulighet til en opplæring i tråd med egne forutsetninger og for å få dokumentert oppnådd individuell kompetanse gjennom et kompetansebevis. Når praksisbrevet her ble omtalt som en videreutvikling av Lære kandidatordningen var det bl.a. fordi denne målgruppen var sentral i GIVO-utvalgets arbeid. Sett i dette perspektivet har praksisbrevet i implementeringsfasen fått et utvidet fokus gjennom at hovedmålgruppen for ordningen har blitt ungdom som trenger en alternativ praksisbasert vei til fagbrevet, hvor praksisbrev er et mål på veien. Praksisbrevet skal imidlertid også fange opp de som ikke ønsker eller klarer å gå videre mot full kompetanseoppnåelse i videregående opplæring nå, slik at disse sikres en formell og gjenkjennelig kompetanse. Ut fra et perspektiv om at praksisbrevet bare skulle være en ordning for de man ikke tror vil klare et fagbrev, selv med et alternativt løp, har det blant de sentrale aktørene funnet sted en mål- og målgruppeforskyving gjennom implementeringsprosessen. Begrepet målforskyvning viser i denne sammenheng ikke til en illegitim forskyvning som følge av at enkelte sterke aktører går inn og overtar prosjektet (Selznick 1984). Det dreier seg mer om skifte i vektlegging mellom flere ulike målmyndighetene i utgangspunktet hadde for praksisbrevforsøket, som muligheter for en formell kompetanse på lavere nivå og større gjennomføring i videregående opplæring.

I et innovasjonsperspektiv kan den økte vektleggingen av at praksisbrevet skal ses som et delmål på veien mot fullt fagbrev i stor grad være relevant i forhold til forsøksfylkenes og de

faglige rådernes erfaringer gjennom implementeringen. Det viser også at policyutforming er noe som skjer gjennom hele implementeringsprosessen. Praksisbrevprosjektets relative åpenhet for endringer underveis har bidratt til at både forsøksfylkene og arbeidslivet har fått prege utformingen ut fra egne interesser. Dette har trolig vært en viktig betingelse for at forsøket til nå har lyktes i så stor grad som det har der det har vært forsøkt ut.

Selv om de hadde noe ulike utgangspunkt, har alle de sentrale aktørene sluttet seg til vektleggingen av praksisbrevet som et delmål på veien til fullt fagbrev. Målgruppen er nå definert til det man kaller ”underbyrterne”, og ikke de som man tror ikke klarer å gjennomføre under noen omstendigheter. Men mens utdanningsmyndighetene antyder at ordningen skal få et betydelig omfang, og allerede markedsfører den politisk som et hovedtiltak mot frafall i videregående, mener for eksempel LO at dette skal være en antallsmessig beskjeden ordning. Får den et stort omfang, er LO redd den vil friste mange til å velge letteste vei, og dessuten at man vil kunne få et press på fagarbeidernivåets lønns- og arbeidsvilkår.

Den empiriske gjennomgangen i denne rapporten viser at de ulike perspektivene gir et godt inntak til å kontekstualisere praksisbrevordningen, og de erfaringene som man hittil har. Kort oppsummert synes alle å ha forklaringskraft, om enn på noe ulike måter. Mens kanskje den politiske konteksten for etablering av praksisbrevordningen nettopp var å skape et alternativ til fagbrev, ble målformuleringene for forsøket utformet slik at man også åpnet for andre formål med ordningen. Under implementeringen har det da også vist seg at mange aktører ser på praksisbrevordningen som et skritt på veien til fagbrev, men der vi også har kunnet finne eksempler på at ordningen bidrar til nytenkning i samspillet mellom utdanning og arbeidsliv, og at de bedriftene som er vertskap for praksisbrevlevene ser spesiell nytte av akkurat denne formen for opplæringstiltak. I tråd med dette er praksisbrevordningen blitt til en rekke ulike praksisbrevordninger, ved at man ser et stort mangfold i elevenes, skolenes og bedriftenes tilpasninger til og utnyttelse av ordningen.

4 Attraktiviteten til fag- og yrkesopplæringen i Norge

Håkon Høst

Det finnes ulike måter å bedømme attraktiviteten til fag- og yrkesopplæringen i Norge og utviklingen i denne på. Fordi yrkesutdanningen nå rettes først og fremst inn mot ungdom, er det naturlig å se på statusen den har i denne gruppa. En måte å gjøre dette på, er å se på hvor stor andel av 18-årskullet som søker læreplass i bedrift (Høst 2008). Andelen har vist seg å ligge relativt stabilt på 17-19 prosent av 18-åringene i perioden fra Reform 94 til i dag, noe som plasserer oss i et midtsjikt i europeisk sammenheng, langt under de sterke fagopplæringslandene som Tyskland, Østerrike, Sveits og Danmark, men samtidig godt over land hvor lærlingordningen mer har en rolle som sosialpolitisk virkemiddel.

Men en ting er søkningen til fag- og yrkesopplæringen generelt, en annen ting er de enkelte fagområdenes søkning og status. Her er det store ulikheter internt, ikke minst når en tar hensyn til størrelsen på de arbeidsområdene fagene dekker. Dette skal her belyses med utgangspunkt i det norske bidraget i Nordisk Ministerråd-rapporten *Ungdomars Väg från skola til arbetsliv* (Olsen, Høst og Michelsen 2008 i Olofsson og Panican 2008).

4.1 Lav status: rekruttering av ufaglærte i industri og pleie

Men hva er egentlig den historiske bakgrunnen for yrkesutdanningens relative svake posisjon, og hvorfor er det så stor ulikhet mellom fagene? Historisk sett har ikke bare lærlingordningen, men den norske yrkesutdanningen generelt blitt ansett å ha en relativt svak posisjon og status (Lindbekk 1992). Den relative svakheten betegner både forholdet til allmennutdanningen, og til andre lands yrkesutdanninger. Årsakene til svakheten kan finnes i ulike forhold. Det har vært vist til årsaker som sen industrialisering, og den lave statusen industri og opplæring til teknisk arbeid hadde under nasjonsprosjektet på 1800-tallet. Den lave interessen for å heve det tekniske fagarbeidet har også vært forklart med den norske industristrukturen som er dominert av småbedrifter (ibid.). I tillegg kommer at de innslagene vi hadde av masseproduksjon foregikk på et relativt lavt teknologisk nivå, og med en lav viderefordlingsgrad. Dette krevde i mindre grad fagutdanning.

Arbeidslivets ulike særegenheter har hatt og har åpenbart stor betydning for yrkesutdanningens status, både generelt, men også hvordan den varierer fra område til område. Det er for eksempel slik at formell utdanning historisk har gitt liten uttelling ved ansettelse og opprykk innenfor industrien, og ansettelse som ufaglært var ofte den viktigste kanalen til fagarbeiderjobb (Korsnes 1996). I den grad fagarbeiderstatusen ble formalisert i disse karrierene, foregikk det gjennom § 20-ordningen, det som nå kalles praksiskandidatordningen (Michelsen og Høst 2002). I enkelte områder som ikke var regulert av lærlingloven av 1950, som for eksempel i pleiesektoren, har formell utdanning imidlertid

alltid hatt stor betydning, ikke minst som følge av autorisasjonsordningene for helsepersonell. På nivået under sykepleierne har veien inn likevel i hovedsak gått gjennom ansettelse som ufaglært. Her var tradisjonen at ufaglærte med lang praksis gjennomførte den ettårige, skolebaserte utdanningen til hjelpepleier (Høst 2006). Til tross for ulikhetene mellom de to nevnte områdene, er det mange paralleller. En felles årsak ligger i at ansettelse av ufaglærte i relativt stort omfang alltid har vært nødvendig for å kompensere ”underproduksjonen” av yrkesutdannet ungdom. I det norske systemet har disse blitt fanget opp av ulike ordninger for å utdanne og sertifisere voksne med lang arbeidserfaring. Dette har igjen bidratt til dannelsen av sterke mønstre for inngang i yrkene som er vanskelige å bryte.

4.2 Allmennfagene rangert øverst

I Steenkomiteen av 1965, som utredet en felles videregående skole, var det bred oppslutning om at allmennfagene hadde et sterkere potensial enn yrkesfagene (Lindbekk 1992). Hovedstrategien man valgte, nemlig å løfte arbeiderklassen ved hjelp av middelklassens utdanningsprivilegier, lå nærmere den britiske enn den tyske modellen, og også nærmere den svenske enn den danske. De yrkesfaglige utdanningene ble integrert i en felles videregående skole sammen med gymnaset, med et obligatorisk innslag av allmennfag.

Integrasjonen av videregående opplæring på 1970-tallet var langt fra total. Ikke minst ble lærlingordningen holdt utenfor. De fag som hadde en lærlingtradisjon fikk nå en kombinasjon av skoleutdanning og lærlingutdanning, men uten at denne til å begynne med var systematisert eller tett forbundet.

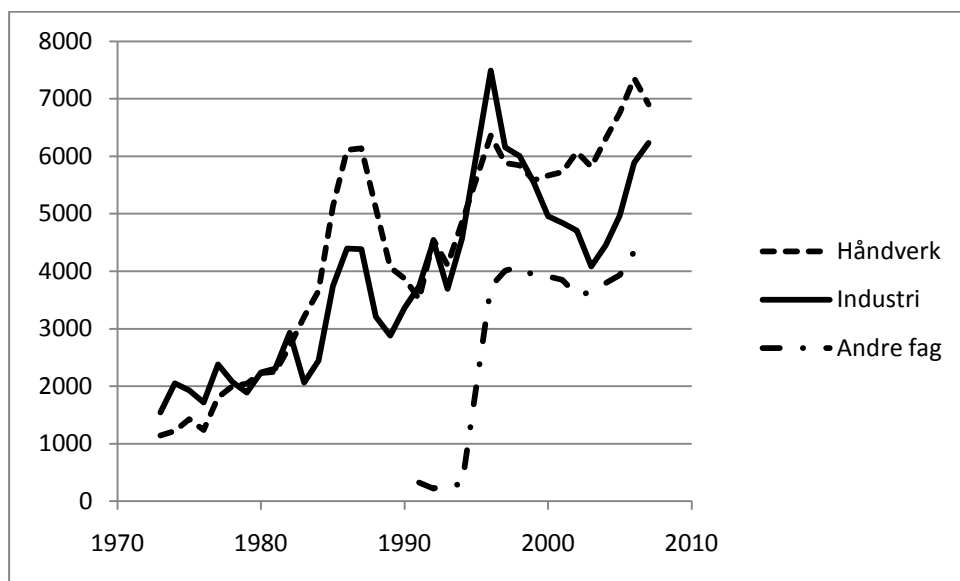
Områdene utenfor industri- og håndverk hadde sterke skolebaserte tradisjoner for yrkesutdanning. Disse ble integrert i den felles videregående skolen; Husstell, husflid, handel og kontor, helse og sosial med egne ett-, to- og treårige utdanninger. Om utdanningene ble integrert i den videregående skolen, tok de med seg sine tradisjoner, lærere og sitt opparbeidede rekrutteringsgrunnlag. Ett framstående eksempel er hjelpepleierutdanningen, som i all hovedsak hadde voksne søkere. I den videregående skolen tok de med seg disse, som sammen med ungdomssøkningen bidro til å gjøre hjelpepleierutdanningen til den mest søkte yrkesutdanningen på 1980-tallet (Høst 2006). Utdanningen kunne velge og vrake i søkere, og framsto slik sett med en viss status.

4.3 Lærlingordningen vant fram på bekostning av andre tradisjoner

Gjennom Reform 94 ble lærlingordningen en integrert del av videregående opplæring, og målet var at hovedmodellen med to år i skole og to år i lære skulle omfatte alle utdannings- og arbeidslivsområder. De skolebaserte tradisjonene ble sterkt svekket. Husstell og husflid ble integrert i nye studieretninger, noe i formgivingsfag og noe i helse- og sosialfag. Handelsskolene ble lagt ned og de faglige miljøene fordelt mellom yrkesorienterte og studieforberedende utdanningsløp. I helse- og sosial ble den sterke skolebaserte

hjelpepleierutdanningen opprettholdt noen år, men det ble etablert en parallell utdanning som omsorgsarbeider gjennom lærlingordningen. I dag er begge disse integrert i et felles helsearbeiderfag innenfor fagopplæringen. Slik sett har lærlingordningen vunnet fram, samtidig som andre utdanningsformer innenfor yrkesutdanning har vært på vikende front. Hvordan har det gått med de nye områdene for lærefag? Hva slags status og søkning har de fått?

I en rapport til Nordisk Ministerråd (Olofsson og Panican 2008), analyseres utviklingen av lærlingordningen i Norge ut fra et perspektiv om segmenterte arbeidsmarkeder (Olsen, Høst og Michelsen 2008). Utgangspunktet er den veldig skjeve fordelingen i oppslutningen om lærlingordningen i Norge. I figur 1 er fagene inndelt etter kategoriene håndverksfag, industrifag og andre fag. Sistnevnte er de som kom til på 1990-tallet, og som i stor grad representerer nye sektorer for fagopplæringen. Figuren viser at det er fag kategorisert innenfor håndverk og industri som fortsatt er de viktigste rent kvantitativt. De nye fagene (andre fag) som kom på 1990-tallet hadde en rask økning til rundt 4000 etter introduksjonen, som for de fleste fant sted samtidig med Reform 94. Etter dette har det imidlertid ikke vært noen økning å snakke om. Blant de nye fagene (i figur 4.1 kalt "Andre fag") er det helse- og sosialfagene som er tallmessig viktigst, dernest de maritime fagene, samt butikk-, kontor-, IKT- og sjåførfagene.

Figur 4.1: Nye lærekontrakter pr. år 1973-2008, fordelt på håndverk, industri og andre fag
Kilder: RFAs årsberetninger, Linda Fagopplæring, Utdanningsdirektoratet, SSB

På noen områder har man lyktes godt når det gjelder å forene utbredelse av faget med en kopling til den videregående skolen etter Reform 94. Her har normalveien inn i et yrkesfelt blitt videregående skole etterfulgt av læretid. Dette gjelder ikke minst de store håndverks- og industrifagene, og det er da også disse som representerer tyngden av læreplasser.

Operatørfagene i industrien, som ble etablert på 1980-tallet har, med noen unntak som kjemi prosessfaget, ikke lyktes i å etablere lærlingordningen som hovedvei inn i faget. På noen av de nye områdene, som helse og sosial, har lærlingordningen klart å etablere seg, men uten at

den er i nærheten av å være en hovedvei inn i yrkene (Høst 2004). Innenfor maritime fag ser man imidlertid ut til å ha lyktes i å etablere fagopplæring som rekrutteringsvei med utgangspunkt i de tradisjonelle rekrutteringsmønstre som var etablert under tidlige opplæringsordninger (Brandt 2008). Innenfor detaljhandelen, som er en av de aller største bransjene med flere hundre tusen ansatte, er inntaket av lærlinger relativt sett ubetydelig i forhold til rekruttering av unge og voksne med annen bakgrunn som læres opp etter bedriftsinterne systemer (Olberg og Jordfald 2000). Det å ha fagbrev betyr da også lite her sammenlignet med områder hvor fagopplæringen har godt fotfeste (Hagen, Nadim og Nyen 2008).

4.4 Et segmentert ungdomsarbeidsmarked

Den varierende og til dels beskjedne utvidelsen av fagopplæringen innen offentlig og privat tjenesteyting avspeiler sektormessige forskjeller i struktureringen av overgangen mellom utdanning og arbeidsliv. Man kan snakke om et segmentert arbeidsmarked for ungdom. Denne segmenteringen skapes og gjenskapes av de institusjonelle forbindelsene mellom arbeid og utdanning. Grovt sett kan arbeidsmarkedet i den forstand deles i tre kategorier:

For det første har man de områdene der fagopplæringen er sterkt forankret, dvs. der fagarbeideren er den dominerende kategorien arbeidstakere innenfor et arbeidsfelt, med en klar posisjon i bedriftenes arbeidsdeling. Her rekrutterer bedriftene arbeidstakere til disse fagområdene gjennom fagopplæring, og tilgangen på lærlinger fra den videregående skolen er god. Dette gjelder i dag – med noen unntak – bare håndverks- og industrifagene av en viss størrelse og med en lang historie innen fagopplæringssystemet. Sett fra utdanningssystemets side, er dette de eneste områdene hvor lærlingordningen er etablert som normalisert utdanningsvei for ungdom i den videregående skolen.

For det andre har man områder der det, i hvert fall til en viss grad, stilles krav om fag- eller yrkesopplæring, men hvor rekrutteringen ikke hovedsakelig foregår gjennom at man rekrutterer lærlinger fra den videregående skolen. Dette er i dag særlig typisk innenfor helse- og sosialsektoren, men også transportvirksomhet, og deler av industrien. Her er det etablert fagarbeiderkategorier, som for eksempel helsefagarbeider, barne- og ungdomsarbeider, fagoperatører av ulike slag, og yrkessjåfører. Disse rekrutteres forsøksvis gjennom lærlingordningen, men tilgangen av faglærte sikres ofte ved at man rekrutterer voksne eller unge ufaglærte, som senere i større eller mindre grad, kvalifiseres gjennom den såkalte praksiskandidatordningen. Det innebærer en stor grad av åpenhet for ufaglærte – også ungdom – som igjen vanskeliggjør etablering av normen om opplæring gjennom lærlingordningen.

Et tredje arbeidsmarked - og det er det største for ungdom - omfatter store deler av servicenæringen, ikke minst detaljhandelen. Her er det svært vanskelig å etablere en fagopplæring, fordi de gjeldende fagkategoriene er høyst marginale størrelser. Behovet for den fagkompetanse som ligger i fagets profil er uklart, det er en svak tilgang av lærlinger, og

det er ingen bestemt plass i bedriftenes arbeidsdeling for denne type fagarbeidere. Ufaglærte, ofte skoleungdom og studenter, settes til det samme arbeidet. Det er en svak yrkesmessig identitet og interesseivaretagelse blant de aktuelle og fortsatt små faggruppene.

Ser man disse delarbeidsmarkedene under ett, utgjør de størstedelen av arbeidsmarkedet for de uten høyere utdanning. En del av dette kan i dag sies å være strukturert av fagopplæringen, mens det andre steder er flytende grenser mellom faglært og ufaglært arbeid.

4.5 Lærlingordningen som grunnlag for inngang i arbeidslivet?

En må generelt sett anta at fullført fagopplæring gir ungdom et fortrinn på den delen av arbeidsmarkedet hvor slik utdanning er relevant. Samtidig er det slik at ufaglært ungdom får arbeid uten å være lærlinger også i bransjer med fagopplæringsordning. Det er gjort lite forskning for å avdekke relasjonene mellom utdanning og arbeid, og rekrutteringsmønstre innenfor enkeltbransjer og fag i Norge. Med utgangspunkt i alders- og næringsfordelt, registerbasert sysselsettingsstatistikk og aldersfordelt lærlingstatistikk fra VIGO, kan man få et bilde av lærlingordningens utbredelse i ungdomsarbeidsmarkedet.

Vi har valgt ut fem bransjer eller sektorer, hvor sysselsettingstall for ungdom, i aldersgruppene 16-19, ble hentet ut fra sysselsettingsregisteret. Samlet omfatter områdene som er valgt ut nesten 75 prosent av sysselsatt ungdom i alderen 16-19 år. Lærlinger er regnet som sysselsatte, men er ikke en egen kategori i sysselsettingsregisteret. I lærlingstatistikken er de registrert på fag, ikke på bransje. De fleste fag har imidlertid en relativt klar bransjetilhørighet, og man kan anta at den er aller sterkest blant lærlinger. Vi har benyttet denne tilhørigheten som utgangspunkt for å fordele lærlingene på bransje eller sektor.

Tabell 4.1: Sysselsatte ungdommer 15-19 år 2008

Næring	Antall
Industri og bergverk	11 000
Bygg og anlegg	11 000
Detaljhandel	41 000
Hotell og restaurant	14 000
Helse og sosial	17 000
Totalt	139 000

Kilde: SSB sysselsettingsstatistikk 2008

Registerdataene for sysselsatte omfatter alle arbeidstakere uansett arbeidstid. Deltidsandelen er særlig høy innenfor bransjene detaljdetaljhandel, hotell- og restaurant, og helse og sosial. Mange av de ungdommene som er omfattet av statistikken, særlig i disse næringene, vil være under utdanning, samtidig som de arbeider deltid. Gjennom å sette en arbeidstidsgrense på minimum 20 timer før ungdommene regnes som i hovedsak sysselsatte, synker tallet på

sysselsatte ungdommer helt ned til under 38 000. Dette tallet kan virke noe lavt, ikke minst tatt i betraktning at Arbeidskraftundersøkelsen har et tall som ligger ca. 15 000 høyere⁵.

Tabell 4.2: Sysselsatte og lærlinger 15-19 år i utvalgte bransjer 2008

	Sysselsatte med over 20 timer pr. uke	Lærlinger	Lærlinger som andel av sysselsatte
Industri og bergverk	4734	3902	82 %
Bygg og anlegg	8220	8102	99 %
Detaljhandel	4666	488	10 %
Hotell og restaurant	2895	1146	40 %
Helse og sosial	2839	2116	75 %
Totalt 15-19 år	37664	21369	57 %

Kilde: SSB sysselsettingsregisteret 2008, VIGO

Tallene antyder likevel lærlingordningens styrke innenfor ulike sektorer. Ikke overraskende viser det seg at fagopplæringen står sterkest innenfor bygg og anlegg, der fagopplæringen og lærlingordningen ut fra tallene synes å strukturere så å si hele ungdomsarbeidsmarkedet. Også i industrien står fagopplæringen sterkt, mens den står svakest innen detaljhandel hvor bare 10 prosent av de sysselsatte med over 20 timer i uka er lærlinger. Men tallene underbygger samtidig at det finnes et stort arbeidsmarked for ungdom uten fagutdanning innenfor bransjer der fagopplæringen står sterktest, som i industrien. De fleste ufaglærte ungdommer i industrien befinner seg, i følge sysselsettingsregisteret, innenfor næringsmiddelindustrien. Lærlingstatistikken viser også de store ulikhetene som eksisterer når det gjelder fagopplæringens utbredelse og betydning. Mens lærlingordningen står sterkt i mekanisk industri, står den for eksempel svakt nettopp i næringsmiddelindustrien.

Fram til Reform 94 var det en bestemmelse i lov om fagopplæring som fastslo at ”den som før fylte 20 år uten å være skolepliktig tilsettes for å utføre arbeid i fag som er underlagt denne lov, anses å være lærling”⁶. Etter Reform 94 finnes ingen andre bestemmelser enn at det skal inngås en lærekontrakt for at noen skal anses som lærling. Det betyr at det formelt sett er fritt fram for bedriftene til å ansette ufaglærte uten å gi de noen lærekontrakt. I gjennomsnitt for alle bransjer er noe over halvparten av 16-19-åringene, som er sysselsatt over 20 timer pr. uke, lærlinger.

4.5.1 Stort ungdomsarbeidsmarked – få lærlinger

Lærlingene utgjør en stor andel de unge sysselsatte innenfor lærlingordningens tradisjonelle kjerneområder i håndverks- og industrifag. De utgjør imidlertid en beskjeden andel av sysselsettingen i de store arbeidsmarkedene for ungdom innenfor detaljhandel og hotell og restaurant. Innen helse og sosial er det få ungdommer under 20 år blant de sysselsatte, men de

⁵ AKU 2009

⁶ Kilde: Lærlingehåndboka 1994, Dolven og Salte (red.) (1994)

fleste av disse er lærlinger. Her dekkes imidlertid det meste av rekrutteringsbehovet av voksne ufaglærte.

Det kan tenkes to hovedforklaringer på at bransjer med mange ufaglærte ikke rekrutterer lærlinger. For det første at lærlinger og faglærte ikke er etterspurt av bedriftene, og for det andre at ungdom ikke er så interessert i å bli lærlinger og ta fagbrev i disse bransjene.

Innen helsearbeiderfaget oppga mange kommuner i 2009 at de hadde flere tilbud om lære plasser enn det ble inngått lærekontrakter (ibid.). Svært mange kommuner får ikke det antall lærlinger de har planlagt med. Her er det liten tvil om at det er fagets lave status blant ungdom som er hovedårsaken til den lave rekrutteringen av lærlinger. Ordningen er kjent nok ettersom helsearbeiderfaget er koplet opp mot den tidligere hjelpepleierkategorien og er lagt inn under autorisasjonsordningen for helsepersonell. Vi har ikke tilsvarende tall for detaljhandelen. Her er lærlingordningen trolig mindre kjent enn den er i helse og sosial. Det er imidlertid stor etterspørsel etter ungdom som arbeidskraft i detaljhandelen, og bransjen har uttrykt stor åpenhet i forhold til lærlinger og fagarbeidere (Høst og Evensen 2009, Markussen, Evensen, Høst og Prøitz 2009). Utdanningsprogrammet for service og samferdsel er den studieretningen ved siden av helse og sosial hvor flest elever søker overgang til påbygning til generell studiekompetanse. Alt dette peker entydig i retning av at hovedproblemet er et søkerproblem, ved at ungdom ikke finner det attraktivt å være lærlinger i detaljhandelen. I både helse og sosial og i detaljhandelen er det mange forhold som kan gi ungdom plausibel grunn til å velge bort en karriere som fagarbeidere. Mens man i detaljhandelen kan få samme type jobb som ufaglært, er et problem i helse og sosial at fagarbeiderne har et svært begrenset arbeidsområde sammenlignet med de høyskoleutdannede (Høst 2006).

4.6 Oppsummering

Gjennom Reform 94 ble all grunnleggende yrkesopplæring (IVET) integrert i et felles system for videregående opplæring i Norge. Nesten alle områder ble også lagt inn under fagopplæringen og lærlingordningen. Mens utdanningene tidligere hadde hatt sine særpreg fra ulike felt, maktet utdanningssystemet gjennom reformen å sette seg i førersetet på den måten at yrkesutdanningen ble standardisert både når det gjelder utdanningsmodell, innhold og normalalder for utdanning. Antallet lære plasser økte kraftig, riktignok godt hjulpet av gode konjunkturer, og plassene tilfalt i stor grad elever som hadde gjennomført et toårig skoleløp. Så langt kan det se ut til at utdanningssystemet er en sterk, strukturerende kraft.

Utviklingen i lære plasser er imidlertid svært skjev. Det er i alt hovedsak fag med lang tradisjon innenfor lærlingordningen som bærer økningen. De nye fagene, særlig i offentlig og privat tjenesteyting, har vanskelig for å få fotfeste. Dette skjer ikke minst som følge av elevenes hierarkisering av fagene. Mens det i enkelte fag er hard konkurranse om lære plassene, er det andre fagområder som ikke får på langt nær det antallet lærlinger de kunne trenge.

I den felles videregående skolen blir yrkesutdanningens mindreverdighet på ulike måter manifestert, ikke minst gjennom elevenes valg mellom studieforberedende og yrkesforberedende det året de fyller 16. Det er liten tvil om at ungdommen generelt sett rangerer studieforberedende høyest. I neste omgang skjer det, som vi ser, også en hierarkisering innad blant yrkesfagene; først gjennom elevenes valg av utdanningsprogrammer og deretter av fag. Selv om skolekonteksten har innflytelse på elevenes valg, får de også mange impulser utenfra, ikke minst fra arbeidslivet selv. Men det kan også reises spørsmål ved om ikke utdanningsstrukturen i seg selv i noen tilfeller bidrar til å gi fag lav status. Det klareste eksempelet på dette er trolig hjelpepleierutdanningen, som nå inngår i helsearbeiderfaget. Dette fagområdet rekrutterte fram til Reform 94 i hovedsak eldre ungdom og voksne, og med flere veier inn enn videregående skole. Utdanningen hadde den desidert største søkningen av alle yrkesutdanninger på 1980-tallet. Gjennom at den ble knyttet bare til videregående opplæring og aldersgruppen 16-19 år, fikk den som følge av liten søkning raskt et lavstatusstempel den tidligere ikke hadde hatt. Dette er et svært særegent case, men problemstillingen kan likevel finne gjenklang også i andre områder.

5 Kunnskapsløftet: Strukturendringer for å styrke forbindelsen mellom VET og arbeidsmarkedet

Håkon Høst og Miriam Evensen

5.1 Innledning

Integreringen av fag- og yrkesutdanningen i et enhetlig system på videregående nivå startet allerede på 1960-tallet i Norge. Til å begynne med omfattet imidlertid integreringen bare yrkesutdanningen i skole, mens lærlingordningen sto utenfor – styrt av partene i arbeidslivet. Dette førte til en utdanningsekspansjon i skolen som var mer eller mindre frikoplet fra tilgangen på læreplasser – og behovet for arbeidskraft - i arbeidslivet. Gjennom Reform 94 ble lærlingordningen integrert i videregående opplæring, og utdanningsmyndighetene fikk en langt mer sentral posisjon også i forhold til fag- og yrkesopplæringen i arbeidslivet. Dette betød imidlertid ikke at problemene med å dimensjonere yrkesutdanningen i forhold til arbeidslivets behov ble løst.

Med reformen Kunnskapsløftet følger en rekke nye tiltak for å styrke forbindelsen mellom yrkesutdanningen og arbeidslivet. Vi skal i dette kapitlet se nærmere på hva som er kunnskapsstatus basert på forskningen på dette området. Det omfatter:

- Etablering av en struktur med bredere utdanningsprogrammer for å sikre arbeidslivets behov for kunnskap innenfor et system med klare bestemmelser om fritt utdanningsvalg
- Innføring av prosjekt til fordypning for å videreføre mulighetene til spesialisering innenfor bredere kurs, og samtidig styrke elevenes kontakt med arbeidslivet
- Endringer i organiseringen av partsstyret for å styrke forbindelsen mellom arbeidslivets behov og utdanningsstrukturens utforming

5.2 Bakgrunn

5.2.1 Den gradvise rasjonaliseringen av norsk yrkesutdanning

Mens gymnaset tidlig var relativt homogent i sin organisering, var det norske fag- og yrkesopplæringssystemet svært heterogent da prosessen med å etablere et felles videregående opplæringssystem startet på 1960-tallet. Det var basert på helt ulike opplæringstradisjoner innen håndverk, industri, handel og kontor, sjøfart, husflid, husstell, helse for å nevne de viktigste. Selv innenfor det som ble ansett som selve kjernen i yrkesutdanningssystemet, de tradisjonelle håndverks- og industrifagene, var og er heterogeniteten stor. Dette kan skyldes mange særnorske forhold

- et lite land rent befolkningsmessig, uten særlig store byer, med befolkningen spredt utover store og til dels vanskelig tilgjengelige områder
- et land som langt inn i forrige århundret hadde relativt svak økonomi og et stort landbruk

Dette er neppe det mest gunstige utgangspunktet for å utvikle et strømlinjeformet yrkesutdanningssystem. Lærlingordningen var da også forbeholdt bymessige områder helt fram til 1980. Fagopplæringsordningen er fremdeles den dag i dag preget av at vi har noen ytterst få store fag, og svært mange små og veldig små fag. Dette kan på mange måter ses som en parallell til den norske bedriftsstrukturen med en stor dominans av småbedrifter (Spilling 1997).

I forbindelse med etableringen av en felles videregående skole ble det nedsatt flere utvalg som skulle se nærmere på strukturen i yrkesutdanningen. For fagopplæringen anbefalte det såkalte Schønbergutvalget⁷ å etablere brede grunnkurs basert på såkalte bransjefamilier. Dette fikk imidlertid ikke gjennomslag blant yrkesutdanningenes nøkkelaktører. Med unntak av ”Mask og mek”, en bred ettårig utdanning for maskinarbeid og mekanisk arbeid som var yrkesskolens ”allmennutdanning”, etablert allerede i 1958, skjedde det lite innenfor håndverks- og industrifagene. Derimot ble det etablert brede grunnkurs innenfor retninger som helse og sosial, og handel og kontor. Innenfor disse områdene hadde man ikke fag, men skolebaserte yrkesutdanninger av ulik varighet.

Innenfor industri og håndverk fortsatte man å bygge på det som har vært sett på som styrken i det norske fagopplæringssystemet, nemlig en tett forbindelse og symmetri mellom studiestruktur og fagstruktur, mellom skolekurs og fagkategorier i arbeidslivet. Det førte til at nær sagt hele fagstrukturen var dekket med både grunnkurs og videregående kurs.

5.2.2 Ny orden gjennom Reform 94

Med Reform 94 fikk vi en ny struktur, med rett til tre års videregående opplæring for alle 16-19-åringer, og en tett kopling mellom skolen og lærlingordningen. Til erstatning for den gamle strukturen med 109 kurs besluttet Stortinget å opprette 13 grunnkurs. Samtidig ble alle fylker pålagt å tilby elevene alle de yrkesfaglige grunnkursene. Videre anbefalte man at de langt over 100 kursene på det daværende videregående kurs I-nivået i yrkesfagene ble redusert til anslagsvis 30-50 kurs for å oppnå det man anså som rimelig. Stortinget forutsatte at saneringen av kursstrukturen skulle foregå i samarbeid med partene i arbeidslivet. Samarbeidet med partene om den videregående kursstrukturen endte imidlertid opp med at man fikk 80-90 VKI-kurs, eller om lag det dobbelte av hva departementet hadde ment var rimelig. I tillegg til at man opprettholdt en relativt fingreinet og spesialisert struktur på VKI-nivået, avskaffet man de fleste kryssløp, det vil si fastsatte mulighet for å gå fra et grunnkurs til et videregående kurs innenfor et annet grunnkursområde, eller for å kunne søke læreplass og få godkjent skoletid i et annet fag enn kurset man hadde gjennomført omfattet. Dette hang ikke minst sammen med at yrkesfagene ble underlagt et mer systematisk og omfattende læreplanregime og elevene fikk juridisk krav på utdanning knyttet til opplæring i disse. Til sammen bidro disse endringene til en relativt stiv struktur (Høst, Michelsen og Gitlesen 1998). Den stilte store krav til planlegging, ikke minst fordi det antall elever man slapp inn i den ene enden måtte passe med det man kunne få ut i den andre, det vil si i form av lærlinger. Fylkene strakk seg langt for å imøtekomme elevens valg ved inntaket, ofte mye lengre enn de

⁷ Utvalget la fram to offentlige innstillinger om den framtidige yrkesutdanningen i 1976, NOU 1976: 10 og NOU 1976:31

var forpliktet til gjennom plikten til å gi elevene ett av tre valg. Innfrielse av førstevalget til elevene ble, som tidligere omtalt, på mange måter det viktigste suksesskriteriet for fylkeskommunene etter reformen. Dermed økte man sine egne problemer i den andre enden, ved at antall elever i ulike fag ofte ikke var tilpasset tilgjengelige læreplaner. Dette medførte i sin tur opprettelse av dyre og, skulle det vise seg, lite hensiktsmessige VKII-kurs i skole som alternativ til læreplan, for å sikre at elevene fikk sin rett til tre års videregående opplæring. Spesielt de første par årene etter introduksjonen av Reform 94 ble det opprettet mange VKII – kurs av denne typen⁸. Samtidig var det mange bedrifter som ikke fikk lærlinger, fordi det ikke var elever i deres fag. Begrepet mismatch ble lansert for å beskrive situasjonen. Myndighetene hadde tatt i bruk en rekke virkemidler for at bedriftene nå bare skulle rekruttere lærlinger som kom fra VKI i videregående skole. Dermed hadde bedriftene som ikke fikk lærlinger fra skolen en viss rett i sin kritikk av at strukturendringene hindret dem i å få lærlinger. Blant fagene som klaget over at de ikke fikk tilstrekkelig med lærlinger var imidlertid både håndverksfag som tidligere hadde rekruttert i ulike aldre og med ulike skolebakgrunn, og bedrifter som manglet eller hadde en svak tradisjon for lærlingordning og – rekruttering.

5.2.3 Kunnskapsløftet: Ny struktur skal løse problemene

I den påfølgende St.meld. nr. 30 *Kultur for læring* utvikles disse prinsippene videre og man lanserer den modellen som siden blir innført med Kunnskapsløftet. Nivåene i videregående opplæring blir gitt nye navn for å markere endring. I stedet for grunnkurs og videregående kurs (VK) I og II, innfører man videregående kurs (vg) 1,2 og 3. På det nye vg2-nivået anbefaler man innført langt bredere kurs enn de tidligere VKI-kurs. Her har både myndighetene og partene i arbeidslivet tidligere tatt til orde for en halvering av antall kurs. Kursene skal deles inn i følgende blokker:

- En blokk fellesfag, som tilsvarer det som tidligere blitt kalt allmennfag
- En blokk felles programfag, som er felles for alle lærefagene innenfor programmet
- Prosjekt til fordypning, hvor elevene har muligheten til å fordype seg i det lærefaget man er interessert i, men også skaffe seg en utvidet yrkesorientering

Departementets hovedbegrunnelser for forslagene til strukturendringer i St.meld. nr. 30 (s.67-68) er for det første at bredere innganger skal gi større muligheter til å få den ønskede opplæringen uavhengig av bosted, økonomi og alder, noe som kan karakteriseres som en enhetsskolebegrunnelse. Dernest at bredere innganger skal bidra til at de som ikke er sikre på sine utdanningsvalg, kan utsette valget lengst mulig. På den annen side må strukturen også gi de som har bestemt seg for et yrke muligheten til å praktisere faget fra første år i utdanningen. I forhold til arbeidslivets behov argumenteres det med at tilbudsstrukturen med bredere kurs i større grad enn tidligere skal bidra til at det utdannes nok arbeidstakere innenfor ulike bransjer, fag og yrker. Man mener arbeidslivet skal få den kompetansen det trenger gjennom at de som har gjennomført utdanning i videregående skole både har nok fagspesialisering til at de vurderes som verdifull arbeidskraft, og tilstrekkelig breddekompetanse i faget og generelt til at de kan møte omstillinger i bedriften, yrket og samfunnet.

⁸ Hver fjerde læreplanløser ble i 1997/1997 tilbudt alternativ VKII i skole (Vibe, Edvardsen og Sandberg 1997)

Til sist understrekes at strukturen skal legge til rette for en effektiv bruk av de samlede ressurser i videregående opplæring. Dette handler ikke minst om å lette dimensjoneringsarbeidet, sikre klasseoppfylling og unngå ekstraordinære Vg3 i skole som alternativ til læreplass.

Departementet anbefalte i Stortingsmelding 30 at antall vg2-kurs ble liggende på mellom 35 og 50. I begynnelsen av 2005, i god tid før Kunnskapsløftet settes i verk, kommer utdanningsmyndighetene til enighet med arbeidslivets parter om en reduksjon av antall kurs på vg2-nivået fra 86 til 56. At motstanden mot å gi opp fagspesifikke kurs overvinnes såpass raskt kan trolig forklares ved etableringen av en ny fagrådstruktur. Innad i fagrådene tar partene selv ansvar for intern rasjonalisering i fagopplæringen. Rasjonaliseringen handler i stor grad om at man erstatter det man kan kalle fagprinsippet med kursprinsippet som strukturerende for kursinndelingen. Når yrkesopplæring i skole historisk sett har vært strukturert ut fra fagene i arbeidslivet, betyr det at den utdanningen som ble gitt skulle ligge tettest mulig opp til faget slik det ble praktisert og slik det var avgrenset i arbeidslivet. Dette hadde en rekke implikasjoner. Når man skulle etterstrebe en mest mulig praksisnær undervisning, ble erfarne fagarbeidere foretrukket som lærere i fagene. Disse hadde gjerne også gode forbindelser til bedriftene i faget og kunne lettere skaffe praksisplasser og læreplasser, eller utstyr og praktiske arbeidsoppdrag for skolene og elevene.

Gjennom Reform 94 ble fagprinsippet, dvs. at fagene danner utgangspunkt for skolestrukturen, erstattet med kursprinsippet, dvs. at skolestrukturen frigjør seg mer fra fagene, innenfor alle studieretningenes første år. Servicefagene og mange av industrifagene aksepterte dette. De hadde i stor grad gjennomført dette allerede. Håndverksfagene, som på mange måter hadde stått modell for fagprinsippet og for fagopplæringen generelt, var imidlertid negative, men avfant seg, med noen unntak⁹ med endringene. De fleste fagene beholdt tross alt egne kurs på VKI-nivået, selv om en del fag som lå tett opp til hverandre fikk felles kurs også på dette nivået. Det innebar for eksempel at man fortsatte tradisjonen med å rekruttere fagarbeidere til lærerjobbene. Det eneste akademiske kravet var at de gjennomførte kurs i yrkespedagogikk.

Gjennom Kunnskapsløftet slås de fleste av de gjenværende fagspesifikke kursene også på vg2-nivået sammen til felleskurs. Dette gjelder for eksempel håndverksfagene innenfor bygg og anlegg, hvor 10 håndverksfag mistet sine fagspesifikke VKI-kurs og ble plassert inn i bredere kurs. Innenfor restaurant- og næringsmiddelfagene ble fem håndverksfag, som tidligere hadde egne VKI-kurs, og et industrikurs erstattet med to brede kurs for henholdsvis restaurant- og matfag. Innenfor industrifagene hadde den brede fagstrukturen på VKI-nivået gjort sitt inntog allerede i forbindelse med Reform 94, så endringene her består i stor grad i omstruktureringer, selv om det også her er videre sammenslåinger.

Disse strukturendringene berører også innholdet i utdanningene. Det kan tenkes ulike måter å foreta slike sammenføyninger. En måte er å slå sammen fag i felles kurs på grunnlag av

⁹ Et unntak er rørleggerne som har fortsatt å arbeide med andre måter å utdanne på, blant annet egne skoler.

direkte overlappende elementer i fagutøvelsen. Det er begrenset hvor langt man kommer med dette, fordi de gamle fagskillene har sitt viktigste grunnlag i at fagene dekker ulike områder. I den grad det er fag som er overlappende i arbeidslivet, ville det dessuten være mer naturlig å begynne i den andre enden, dvs. med å slå sammen fag. En annen måte er å finne generelle elementer på et mer overordnet nivå. Det kan dreie seg om felles kunnskaper for flere fag om marked og kunder, om bransje, HMS, om prinsipper for produksjonsprosesser, om råvarer og lignende. Ved å trekke ut disse elementene og undervise dem i felles kurs, løsriver man dem imidlertid fra sin opprinnelige faglige sammenheng og plasserer dem inn i en annen kontekst ut fra for eksempel næring eller utdanningsområde.

Kunnskapsløftet innebærer imidlertid ingen total konfrontasjon med fagprinsippet. Selv om kursprinsippet nå dominerer, erkjenner man nødvendigheten av en viss fagspesialisering i skolen. Denne skal løses dels gjennom at felles programfag inneholder noe om hvert enkelt fag kurset retter seg mot, dels gjennom innføringen av det nye faget prosjekt til fordypning Høst og Høst 2008. Prosjekt til fordypning utgjør 20 prosent av det totale timetall et på vg1 og 30 prosent av timene på vg2. Ideen bak prosjekt til fordypning er at elevene ideelt sett skal kunne få undervisning i ønsket lærefag, enten på egen eller en annen nærliggende skole, eller i en bedrift som har dette faget.

5.3 Prosjekt til fordypning

Prosjekt til fordypning er tema i en egen devaluering av Kunnskapsløftet (Dæhlen, Hagen, Herzberg 2008). I en første evalueringsrapport (det er varslet flere) har man undersøkt i hvilken grad og på hvilken måte prosjekt til fordypning har påvirket den delen av opplæringen som skjer i skolen, og også hvordan det nye faget påvirker elevenes motivasjon og forutsetninger for å gjennomføre opplæringsløpet.

Fire utdanningsprogram og enkeltfag er valgt ut for nærmere undersøkelse: tømrerfaget, helsearbeiderfaget (også eget utdanningsprogram), kokkfaget og vg2 bilfag (utdanningsprogram med flere fag). Felles for alle disse er at de er store, og at de – dels derfor - i liten grad er omfattet av rasjonaliseringen av vg2-nivået som Kunnskapsløftet medfører. Tømrerfaget hadde tidligere et eget kurs og er riktignok etter Kunnskapsløftet slått sammen med murer, betongfag og stillasbygger. I dette kurset er imidlertid tømrerfaget ganske dominerende. Helsearbeiderfaget er et resultat av sammenslåingen mellom den tidligere skolebaserte hjelpepleierutdanningen og omsorgsarbeiderfaget, men dette har skjedd relativt uavhengig av Kunnskapsløftet. Kokkefagene har fått et felles vg2-kurs med servitørfaget, mens bilfagene hadde felles kurs også før reformen. Rapporten belyser dermed ikke i hvilken grad prosjekt til fordypning kan kompensere for den reduserte spesialiseringmulighet som rammer mindre fag som er blitt del av brede vg2-kurs, men i større grad hvordan den økte muligheten til praksis i fagene arter seg.

5.3.1 Prosjekt til fordypning på fylkesnivå

Rapporten tar spesielt for seg hvilken betydning prosjekt til fordypning har hatt for det lokale samarbeidet mellom skoler og arbeidsliv og hvordan samarbeidet påvirker innholdet og

organiseringen av det nye faget. Datagrunnlaget i denne rapporten har vært 98 kvalitative intervjuer med skoleeiere, rektorer, yrkesfaglærere, elever og skolenes samarbeidspartnere i arbeidslivet.

De som er intervjuet i de fem fylkene ser på prosjekt til fordypning som en stor mulighet for å øke samarbeidet mellom skoler og arbeidsliv. Prosjekt til fordypning sies også på som en mulighet for at næringslivet kan få økt innflytelse på den opplæringen av faget som skjer i skolen, slik at de unge er mer forberedt på hva som venter de i yrkeslivet. Samtidig er både skoleeiere og rektorer enig om at det er store forskjeller mellom de ulike utdanningsprogrammene når det gjelder i hvilken grad arbeidslivet benyttes som arena for læring. Byggebransjen og bilbransjen er bransjer som blir trukket fram for å ha involvert seg mest aktivt i utviklingen av prosjekt til fordypning. Dette sees i sammenheng med rekrutteringsbehovet til disse fagene.

I fylkeskommunene eksisterer det samtidig en viss bekymring for at det nye faget i tillegg til andre endringer med Kunnskapsløftet skal føre til så mye press på opplæringskapasiteten i lærebedrifter at det kan gå utover lære plasser. Fylkeskommunene ønsker derfor å koordinere skolenes bruk av arbeidslivs praksis for å minimere belastningen.

Mye av den direkte kontakten i gjennomføringen av prosjekt til fordypning er basert på nettverk og personlig kontakter mellom avdelingsledere, faglærer og det lokale næringslivet. Næringslivet setter også begrensninger for variasjonen og bredden som kan tilbys ved skolene.

Fylkeskommunene forventer også at prosjekt til fordypning skal bidra til at elevene skal få et bedre grunnlag for sine utdanningsvalg. Det er også forventninger til at faget skal lette læring av teori ved at eleven får en økt forståelse for hvordan teori og praksis henger sammen. Prosjekt til fordypning kan også virke som en introduksjonsarena for et senere læreforhold ved at elevene knytter kontakt med bedrifter på et tidlig tidspunkt.

5.3.2 Prosjekt til fordypning kokkfaget

Utplassering innen kokkefaget har vært utbredt også før prosjekt til fordypning ble innført, og mange lærere på kokkfaget har tett kontakt med bransjen. De fleste har også selv jobbet som kokk tidligere. Prosjekt til fordypning på Vg1 Restaurant og matfag gis på de skolene som er undersøkt som et rent skolebasert fag. Dette begrunnet de med at elevene må ha et visst kunnskapsgrunnlag før de kan være i bedrifter både av hensyn til bedriftene og for at eleven skal kunne få noe ut av opplæringen. Til tross for at innslaget av arbeidslivs praksis er begrenset på vg1, brukes mye av undervisningen på bedriftsbesøk eller på besøk fra bedrifter til skolen for at eleven skal bli kjent med mulige praksis og lærebedrifter. Den faglige fordypningen er i praksis begrenset til de fagene en har faglærere og utstyr i.

På vg2 restaurantfag gis elevene på de skolene som er undersøkt i denne rapporten et tilbud om arbeidslivs praksis. Som nevnt tidligere har mange av faglærerne god kontakt med bransjen gjennom godt utbygde nettverk, men ved flere av skolene har man også inngått

formelle partnerskapsavtaler med lokale bedrifter. De fleste skolene gjennomfører utplasseringen i prosjekt til fordypning i en sammenhengende periode i stedet for enkeltdager. Erfaring tilsier at det er lettere å få gode praksisplasser ved å gjøre det slik. Man imøtekommer bransjens ønsker om å ha elevene der over en lengre sammenhengende tid, samtidig som man mener eleven da får et bedre innblikk i hva faget består i.

Elevene som utplasseres på Vg2 får generelt ta del i mange av de oppgaver som inngår i arbeidet på et kjøkken, og skolene forsøker også å imøtekomme bedriftens ønsker om å bestemme tidspunkt for utplassering ut fra hvilke oppgaver virksomheten har å tilby. Motivasjon og villighet til å lære ansees av både lærer og arbeidsgivere som en viktigere faktor for å ta inn praksiselever enn om elevene er flinke og allerede har lært mye på skolen. Lærerne stiller ikke mange krav til bedriftene til dokumentasjon eller hva elevene skal gjennom av læreplanmål. Det er virksomhetens praksis som er styrende, og bedriften skal ikke behøve tilpasse undervisningen etter elevenes læreplanmål.

Noen lærere er skeptiske til hvorvidt svake elever klarer å nyttiggjøre seg de mulighetene som ligger i faget. Samtidig opplyser flere av informantene fra arbeidsgiversiden at arbeidslivspraksis kan være spesielt viktig for skolesvake elever. Ved at de får se elevene i arbeidslivspraksis istedenfor å forholde seg til et dårlig vitnemål så kan dette hjelpe skolesvake elever til et senere læreplassforhold. Bedriftene er særlig positive til den muligheten prosjekt til fordypning gir til å kunne komme i kontakt med og vurdere potensielle lærlinger. Rekrutteringsbehovet i bransjen er stort.

5.3.3 Prosjekt til fordypning tømmerfaget

Heller ikke innen tømmerfaget er arbeidslivspraksis særlig utbredt i prosjekt til fordypning på Vg1 Byggeteknikk. I stedet foregår det skolene, med en såkalt praktisk innretning. En begrunnelse for dette er at man ikke vil belaste opplæringskapasiteten i arbeidslivet, mens en annen er at det kan være praktisk vanskelig for elever å komme seg ut til praksisstedene. På vg2 er utplassering i bedrifter i prosjekt til fordypning det vanlige. Valgmulighetene for fordypning begrenses av mulighetene på skolen og i arbeidslivet, men de fleste ungdommene har allerede bestemt seg for tømmerfag.

På en skole deles klassen som skal ha prosjekt til fordypning ute i bedrift i to slik at behovet for praksisplasser blir halvert samtidig som lærerne får færre elever å undervise for en periode. På en annen skole er elevene utplassert sammenhengende i to uker.

Både bedrifter og lærere viser til at prosjekt til fordypning ikke er noe kvalitativt nytt. Praksisutplasseringer har de hatt i mange år, men det er blitt noe mer. Skolene oppgir at samarbeidet med bedriftene fungerer godt, og at man har hyppigere kontakt enn før Kunnskapsløftet. Kontakten er også bredere gjennom at flere bedrifter nå er involvert.

Som for kokkfaget, er lærerne på byggfag mer opptatt av de sosiale ferdighetene hos elevene enn de faglige før de skal ut i bedrift, og også for dette faget er det først og fremst bedriftens

aktiviteter som skal legge rammene for hva elevene lærer; ikke læreplaner. Samtidige stilles det krav til praksisstedene om at arbeidet for eksempel ikke skal være for ensidig. Bedriftene selv er også opptatt av dette, da det kan virke negativt på rekrutteringsmuligheter senere.

Samarbeidet med bedriftene er liten grad formalisert, men det har ikke vært store problemer med å finne praksisplasser.

Både lærere og bedrifter understreker også at praksisen må ta utgangspunkt i det bedriften driver med, og at man derfor må se pragmatisk på kravet om individuell læreplan. Også i tømrefaget er rekruttering en viktig drivkraft for at bedriftene åpner for praksisutplassinger.

5.3.4 Prosjekt til fordypning bilmekaniker, lette kjøretøy

Vg2 bilfag omfatter fem fag, bilmekaniker lett og tunge kjøretøyer, motrosykkelse, reparatør, billakkerer og bilskadefaget. På vg1 sorterer det under utdanningsprogrammet teknikk og industriell produksjon og som kryssløp fra elektrofaget. Vg1 Teknikk og industriell produksjon er i hovedsak en videreføring av grunnkurset i mekaniske fag, som har lang tradisjon for å være yrkesfagenes utgave av allmennfag. Gjennom dette programmet kan du i den nye strukturen nå fram til omtrent halvparten av alle fag, 50-60 direkte gjennom ulike vg2-kurs innenfor programmet, samt en rekke kryssløp til andre. Mange lærere er kritiske til bredden fordi undervisningen blir vel tynn. Dermed ses prosjekt til fordypning som en mulig løsning, men mest på vg2. Tre av fem skoler har bedriftsutplassering på Vg1. I stor grad er dette yrkesorienterende. De to andre arrangerer i stedet temadager på skolen og bedriftsbesøk. På vg2 bilfag har alle skolene bedriftsutplassering. I tillegg er det mye opplæring ved verkstedene på skolene.

Samarbeidet mellom skolen og bransjen er basert på en gjensidig avhengighet, og de siste årene har samarbeidet blitt noe forsterket. Skolene jobber en del med å gi elevene gode holdninger før de skal ut i arbeidslivet, som å komme presis, hilse ordentlig, ha med matpakke etc. Den sosiale kompetansen er også noe som læreren mener at utvikles hos elevene når de er ute i bedrift, mens de mener faginnholdet er noe mer begrenset. Bedriften stiller heller ikke store krav til de faglige ferdighetene blant elevene men er også opptatt av den sosiale kompetansen.

Bilmekanikerfagene har endret seg veldig, fra å dreie seg mest om å skru på motorer til å handle mer om elektronikk og feilsøking. Fra arbeidsgiversiden er man opptatt av at dette må formidles til lærere og rådgivere ved skolen som anbefaler ungdommer å ta dette faget. Enkelte representanter fra arbeidsgiversiden mener at eleven kan mye mindre i dag enn for noen år siden. Dette skyldes dels de nevnte endringer i teknologien, men også endringer i skolen og opplæringsmodellen.

Bilbransjen er generelt veldig positive til mer bedriftsutplassering, og den sterke interessen ser ut til å kunne spores tilbake til et vedvarende stort rekrutteringsbehov. Også uavhengig av prosjekt til fordypning har det vært et økende samarbeid mellom bedrifter og skoler. Et

eksempel er at bransjen selv tok ansvar for å utdanne bilskadepersonell ved å ha elever i praksis 3 dager i uka over en periode på 3-4 måneder.

5.3.5 Prosjekt til fordypning helsearbeiderfaget

Helsearbeiderfaget har et eget vg2-kurs, som leder til det nye lærefaget med samme navn. Faget er en sammenslåing av den tidligere hjelpepleierutdanningen og omsorgsarbeiderfaget som ble etablert med Reform 94. Mens hjelpepleierutdanningen var skolebasert, men med mange ukers praksis både i høst- og vårsemesteret, fulgte omsorgsfaget 2+2-modellen.

Som i de øvrige fagene som er undersøkt, er utplasseringen på vg1 i dette faget begrenset, stort sett en dag i uka. Resten av prosjekt til fordypning det første året forgår på skolen. På vg2 skiller dette faget seg ut med lange praksisperioder på opp til syv uker, det vil si veldig likt den tidligere hjelpepleierutdanningen. I enda større grad har lærerne her erfaring med å organisere praksisutplasseringer, og de har nettverket som er nødvendig for å få det til. Pleie- og omsorgssektoren trenger arbeidskraft og er slik sett positive til utplasseringer. Problemet består heller i at mange av elevene allerede har bestemt seg for å hoppe av for å ta allmenn påbygning. Fordypning i felles fag tilbys da også som alternativ til praksis.

Lærerne fra hjelpepleierutdanningen opplever likevel forandringen som følger med at helsearbeiderfaget er et lærefag, noe som betyr at de må gi fra seg kontrollen til arbeidslivet.

Før elevene skal ut i arbeidspraksis får de gjerne opplæring i yrkesetikk, hygiene, personvern etc, men også hvordan eleven skal oppføre seg på en arbeidsplass blir gjennomgått.

Flere skoler har tatt kontakt med opplæringssteder for å briefe de på hva eleven bør ha vært igjennom etter å ha vært ute i utplassering , og enkelte har også hatt ”forventningssamtaler ” med alle samarbeidspartnere.

Lærerne i dette faget mener arbeidslivspraksis er av stor betydning for elevens læringsutbytte fordi det gir en bedre forståelse av teori og praksis. Gjennom utplassering får de mulighet til å bli kjent med yrkesrollen. Slik sett er de positive til prosjekt til fordypning og mener det kan bidra til at elevene gjør et mer treffsikkert valg. Utplassering kan også virke positivt for teorisvake elever for faget gir eleven mulighet til å vise nye sider av seg selv og de får oppleve mestring i praksis. Samtidig er det en viss skepsis til at arbeidslivet skal ta over en for stor del av opplæring, særlig fordi det ofte er hektisk på arbeidsplassene og utplasseringen ”stjeler” tid fra teorien på skolen.

Elevene som hadde prosjekt til fordypning på skolen gir uttrykk for at de ikke lærte noe fornuftig. Mye av tiden gikk med på å lage problemstillinger og løse oppgaver i stedet for reell arbeidslivspraksis. Elever ved en annen skole som hadde arbeidslivspraksis på vg1 mente at det ble veldig oppstykket å kun ha praksis en dag om gangen og det ble litt å starte på nytt hver gang. Det var også lite variasjon i arbeidsoppgavene.

Ellers forteller flere av elevene om arbeidsoppgaver de ikke får lov å gjøre når de ute i arbeidslivspraksis, og det kan derfor bli en del dødtid og at de må ta andre oppgaver som for eksempel å jobbe på kjøkkenet istedenfor med pasientene. Andre forteller om positive erfaringer hvor de blir tatt med i de daglige arbeidene

5.3.6 Hovedtrekk og modeller

Prosjekt til fordypning på vg1 er de fleste steder blitt et yrkesorienterende fag, mens det på Vg2 i større grad legges opp til faglig fordypning, mest som arbeidslivspraksis. Også denne praksisen dreier seg mest om å bli kjent med grunnleggende forhold i arbeidslivet innenfor det faget en fordyper seg i. Utplussingene, også på vg2, er som regel såpass korte at elevene ikke kan få særlig avanserte arbeidsoppgaver.

For rektorer, lærere og bedrifter framstår ikke prosjekt til fordypning som et kvalitativt nytt fag da arbeidslivspraksis særlig blant vg2 elever har vært vanlig også tidligere, men omfanget har stort sett økt. Et unntak er hjelpepleierutdanningen som hadde en svært omfattende praksisutplussing.

Både skolene og bedriftene er positive til tanken bak prosjekt til fordypning, selv om det finnes mye kritikk av hvordan ordningen blir praktisert. Det at bedriftene er villige til å ta imot elever i så stor skala er i seg selv et viktig funn. I stor grad ser dette ut til å kunne knyttes til rekrutteringsbehov. Enkelte fra arbeidsgiversiden ser utplussing i bedrift som et viktig tiltak for å få kontakt med og prøve ut potensielle lærlinger. Prosjekt til fordypning gir også bedriftene mulighet til å framstå som en attraktiv arbeidsplass for elevene.

Et viktig formål i den første rapporten har også vært å identifisere ulike modeller for organisering og gjennomføring av prosjekt til fordypning. Evalueringsrapporten (Dæhlen m.fl. 2008) har valgt å dele inn fire ulike modeller for prosjekt til fordypning: klasseromsprosjekt, kvasibedrift/ skoleverksted, arbeidserfaring og læring i arbeid.

Klasseromsprosjektet finnes først og fremst på vg1. Denne modellen har lav yrkesrelevans og er også skjermet fra de krav og forventninger man ville finne i arbeidslivet.

Kvasibedrift/ skoleverksted gir elevene mulighet til å utøve visse sider ved yrket, men ved at de holder seg til skolearenaen, er de skjermet fra de krav og forventninger som finnes i arbeidslivet. Verkstedsmodellen er for eksempel mye brukt i bilbransjen og byggeprosjekter for elever fra byggingsteknikk. Praksis på et verksted kan gi en fordel ved at eleven får lært seg en del grunnleggende teknikker før de kommer ut i arbeidslivet. Denne modellen har derfor klar yrkesrelevans.

I arbeidserfaringmodellen tar elevene i bruk en arbeidsplass som læringsarena og de kan dermed ha en mulighet for å dannes seg et inntrykk av yrket og knytte kontakter. Men det å være ute i arbeidslivspraksis er ikke alltid ensbetydende med å få utføre relevante oppgaver. Rapporten skiller mellom utplussing som gir arbeidserfaring og utplussing som bidrar til

læring. For lite variasjon i oppgavene som for eksempel å skifte vinterdekk i to uker blir brukt som et eksempel som gir praksis men som i liten grad bidrar til læring. Det samme kan gjelde elever som er utplassert i helsearbeiderfaget, men blir satt til oppgaver på kjøkkenet istedenfor pleie av pasienter.

Læring i arbeid er den modellen som i størst grad gir både høy yrkesrelevans og en viss eksponering i forhold til arbeidslivets krav og forventninger. Denne modellen tilstrebes de fleste steder på vg2. I denne får eleven ta del i realistiske arbeidssituasjoner som de kan ha stort læringsutbytte av. Men høy yrkesrelevans og det å bli eksponert for krav fra omgivelsene er ikke nok i seg selv for at ungdommene skal kunne oppleve arbeidslivspraksisen som meningsfull og få en god læresituasjon, fordi de fleste også trenger veiledning og oppfølging. Det finnes eksempler på at elever får oppgaver og ansvar de ikke er i stand til å mestre, som elever på helsearbeiderfag som ble gående alene på vakt.

5.4 Fra smale til brede kurs i yrkesutdanningen

Som ledd i evalueringen av Kunnskapsløftet, ble endringene i den yrkesfaglige strukturen med overgang til bredere kurs på vg2-nivået undersøkt (Høst og Evensen 2009). Disse endringene utgjør den viktigste strukturendringen i videregående opplæring gjennom denne reformen. En sentral begrunnelse for strukturendringene er at de skal gjøre det mulig for flere fylker og skoler å dekke et større spekter av utdanninger slik at elevene, også innenfor yrkesutdanningen, skal ha de samme utdanningsvalg uansett hvor i landet de befinner seg. Samtidig skal strukturendringene gi rom for at elevene kan utsette endelig valg av fag fram til de skal søke lære plass. Denne rasjonaliseringen av kursstrukturen skal i tillegg lette dimensjoneringen av utdanningstilbudene i fylkeskommunene. Sist men ikke minst skal bredden i kursene skal også øke fleksibiliteten i forhold til bedriftene for bedre å kunne imøtekomme arbeidslivets etterspørsel etter arbeidskraft og tilbud av lære plasser. Dette er trolig den viktigste begrunnelse, og den har sitt opphav i det tilbakevendende mismatch-problemet.

5.4.1 Fylkenes vurderinger

For å få en dypere forståelse av hvordan strukturen berører fylkeskommunene ble tre fylker undersøkt; Akershus, Rogaland og Hordaland. Generelt kan man si at både i Rogaland og Hordaland avspeiles næringsstrukturen med en betydelig industrisektor, til en viss grad i elevenes valg av yrkesfaglig utdanning. I begge fylkene står fag- og yrkesopplæring sterkt. Akershus derimot, er et fylke med en stor tjenestesektor, men hvor en ikke i samme grad kan se at dette avspeiles i elevenes utdanningsvalg. En forklaring på dette kan være fagopplæringens svakere fotfeste i tjenestesektoren gjør at yrkesutdanning ikke anses som så relevant som karrierevei for denne sektoren.

I alle de tre fylkene er det bekymring for at yrkesfagelevenes i økende grad søker overgang til påbygging til studiekompetanse framfor å søke lære plass. Årsaker som trekkes fram er en

tiltakende tendens til at elevene foretrekker å være i skolen med jevnaldrende enn å gå ut i lære. Litt spissformulert sies det slik at elevene heller vil bli russ enn lærlinger.

Dette skaper også problemer i arbeidet med å dimensjonere utdanningstilbudet i fylkene. Man vet i mindre grad enn tidligere hvorvidt elevene i yrkesfaglige utdanninger ønsker å bli lærlinger. Rogaland utmerker seg ved å være det fylket som i størst grad legger vekt på nettopp læreplasstilgang som grunnlag for å dimensjonere skoletilbudet. Her har man også innført en prøveordning med rett til påbygging til studiekompetanse etter fullført læretid. Dette har imidlertid ikke vært nok til å snu den økende trenden mot påbygging. De to andre fylkene profilerer elevenes valg som viktigst. Disse prioriteringene har en politisk forankring i fylkeskommunene. I Hordaland betoner man særlig det å opprettholde selv små tilbud for at elevene skal få sine utdanningsvalg der de bor. I alle tre fylkene er Y-nemda med i prosessen med å fastlegge tilbudsstrukturen og dimensjonere denne. I Hordaland og Akershus uttrykkes det misnøye med at Y-nemdene i liten grad når fram med næringslivets behov når politikerne fatter sine vedtak om dimensjonering. I Rogaland har fagopplæringen og Y-nemda tradisjonelt en sterk posisjon. Her er man mer bekymret over at Y-nemda har mistet sin vedtaksmyndighet og i stedet får en policyrådgivende rolle. Det generelle inntrykket var ellers at Y-nemdene var i en prosess hvor de forsøkte å finne sin nye rolle.

Alle fylkeskommunene mener det er et framskritt med brede vg2-kurs, fordi det gir større fleksibilitet i tilbudsstrukturen og gjør det lettere å oppfylle elevenes første valg ved overgang til vg2. Ingen av fylkeskommunene oppsummerte imidlertid at bredere fagstruktur foreløpig hadde gitt noen særlige endringer i dimensjoneringsprosessen. Samtidig ble det oppsummert i alle fylkeskommunene at det var innvendinger fra arbeidslivet mot brede kurs. Stort sett kom innvendingene fra håndverkshold, og misnøyen hang sammen med at elevene lærer for lite fag. Men det var også generelle innvendinger mot å spre de faglige ressursene rundt fag og grupper av fag tynt utover, framfor å konsentrere ressursene ved bestemte skoler slik at man kunne bygge tunge fagmiljøer i ulike fag ved enkeltskoler.

Fylkene hadde på det gitte tidspunkt ikke oppsummert noen endringer i formidlingen til læreplass som følge av strukturendringene. Tallene for nye lærekontrakter i Rogaland og Hordaland viser imidlertid stor grad stabilitet både totalt antall kontrakter og fordelingen på fag.

I en survey rettet mot alle fylkeskommunene og de videregående skolene bekreftes at Kunnskapsløftet som strukturereform ikke har ført til de store endringene i dimensjoneringen av utdanningstilbudet. Det å videreføre eksisterende tilbud vektlegges av både rektorer og fylkeskommunene, mens det å kunne gi nye tilbud som følge av strukturendringene i Kunnskapsløftet har hatt nokså liten eller ingen betydning. Bredere kurs ses i første rekke som et tiltak som letter arbeidet for fylkeskommunene med tilbud og dimensjonering, og ikke til forhåpninger om bedre kvalitet. Det siste er i større grad knyttet til underveisvurdering, større vekt på basisferdigheter, og til dels prosjekt til fordypning. Det er ingen stor tro på at strukturendringene vil gi mindre frafall.

5.4.2 Ingen økning i innfrielsen av elevenes ønsker

Kunnskapsløftet har bidratt til at det gis et bredere tilbud til elevene på flere skoler innen yrkesfag. Med dette ville man anta at førstevalgsinnfrielsen skulle øke. Det er imidlertid ingen entydig utvikling i den retningen. Basert på søkere fra grunnskolekullene for 2006 og 2007 som har takket ja til tilbudet de fikk, ser vi tvert om at andelen som har fått innfridd sine førstevalg er gått ned innenfor fem av ni yrkesfaglige utdanningsprogram på vg2 sammenlignet med tilsvarende områder før Kunnskapsløftet. I de tilfeller tidligere oversøkte kurs er slått sammen med undersøkte, har mismatchen blitt eliminert, om en begrenser seg til å se på vg2-nivået. Tidligere oversøkte kurs som ikke har funnet noen mindre etterspurt ”partner” som grunnlag for et felles kurs, er fortsatt oversøkte. Dette ser ut til å være et hyppigere fenomen.

Også i et flertall av fylkene har førstevalgsinnfrielsen gått ned etter Kunnskapsløftet. Det er store variasjoner mellom fylkeskommunene, noe som blant annet kan skyldes at enkelte fylker ønsker å styre søkningen i større grad enn andre. En forklaring er at tross sammenslåingene til bredere kurs, har man fortsatt en del vg2-kurs som er betydelig oversøkt i forhold til hvilken kapasitet fylkeskommunene av ulike grunner ønsker å holde. Det gjenstår å se hvordan dette vil utvikle seg etter hvert som den nye strukturen befestes ytterligere.

5.4.3 Liten endring i rekrutteringsmønstrene

For å se nærmere på hvordan strukturreformen har slått ut der endringene har vært store på vg2-nivået, ble fire fagområder undersøkt; matfag, bygg- og anleggsteknikk, klima-, energi-, og miljø, samt helsearbeiderfag.

Felles for alle områdene er at reformen har gitt et bredere skoletilbud i de undersøkte fylkene. Dette har skjedd både gjennom at de skolene som tidligere tilbød minst ett av fagene som inngår i de nye og bredere kursene etter reformen, nå tilbyr det brede kurset, og at det i tillegg har skjedd en viss utvidelse i form av nye skoler som tilbyr disse kursene.

Når det gjelder rekruttering til lærefagene, viser de foreløpige læreplasstallene for 2008 ingen vesentlige utslag som kan tilbakeføres til den nye kursstrukturen i Kunnskapsløftet. De relative forskjellene mellom fagene ser stort sett ut til å bestå ganske upåvirket av strukturendringene på skolesiden. De fagområdene som ikke tidligere har en sterk tradisjon for rekruttering av ungdom fra videregående skole, har fortsatt problemer med å rekruttere herfra selv om strukturen nå åpner for at de kan rekruttere fra flere skoler og klasser. De fortsetter i stedet å rekruttere ut fra et tradisjonelt mønster; helsearbeiderfaget hovedsakelig blant voksne ufaglærte, håndverksfag som rørleggerne både i og utenfor skolen, og næringsmiddelindustrien i hovedsak voksne ufaglærte. Totalt sett viser dette at rekrutteringsbegrunnelsen for strukturendringene i Kunnskapsløftet til nå i liten grad gjenspeiles i resultatet.

Fordelingen av elevene på lærefag i arbeidslivet ser ikke ut til å være vesentlig endret gjennom reformen. Selv om elevene kommer fra brede kurs, ser de ut til å følge et tradisjonelt

mønster i søkning til lærefag. Reformens mål om at den nye strukturen skulle gi en bedre match mellom elever/læreplassøkere og tilgjengelige læreplasser ser dermed foreløpig ikke ut til å være nådd.

Informantene er tilbakeholdne med å si noe om kvalitetsendringer som følge av den nye strukturen, selv om flere stiller spørsmål ved de faglige konsekvensene av bredere kurs. Det kan synes som om ulike skoler har valgt ytterst forskjellige måter å tilpasse seg og utforme de nye vg2-kursene. Mens noen forsøker å lage kurs med en bred profil enten med brede fellesemner eller litt av alt, kan det se ut til at flere fortsetter, innenfor bredere kurs, å undervise hovedsakelig i det eller de fagene de har tradisjon og lærerkompetanse i.

5.5 Mer bredde og spesialisering: i pose og sekk?

En hovedbegrunnelse bak strukturendringene med bredere kurs i yrkesfagene var det tilbakevendende problemet med manglende samsvar mellom elevenes valg og bedriftenes behov. Kunnskapsløftets grep på dette området er klart; større bredde også i det andre skoleåret av yrkesutdanningen skal gi alle økt fleksibilitet; fylkeskommunene i dimensjoneringen, skolene i tilbudene, elevene i sine valg og til slutt bedriftene i rekrutteringen. Dette ville neppe blitt akseptert av fagene og store deler av arbeidslivet som forsvarlig uten balanserende tiltak for å sikre et minimum av faglig fordypning. Hovedtiltaket heter prosjekt til fordypning. Dermed spennes forventninger om at elevene skal få både i pose og sekk, både mer bredde og spesialisering i utdanningen.

Det første året i skolen, hvor programmene stort sett er så brede at mange fag ikke kan ha håp om mer å bli nevnt, skulle 168 timer settes av til fordypning. Hvordan løser man dette i et utdanningsprogram som teknologi og industriell produksjon som dekker nesten halvparten av de 180 fagene innen fagopplæringen? De fleste skoler ser ut til å ha gjort dette ved å bruke prosjekt til fordypning til en slags utvidet yrkesorientering, men da i skolen og ikke i bedrift. På de bredeste programmene må oppmerksomheten nødvendigvis konsentreres om noen av fagene, mens det på de smalere programmene er mulig å nå over alle. I den grad fordypningen foregår i bedrift, ser den mest ut til å ha fått karakter av bedriftsbesøk – og ikke arbeidspraksis i noen særlig grad.

På vg2 omfatter kursene normalt fra 2-3 og opp til 7-8 fag, men det finnes vg2-kurs som dekker opp til 12 fag. Prosjekt til fordypning er det andre året utvidet til 253 timer gjennom skoleåret. Det vanlige er at elevene utplasseres i arbeidspraksis i kortere eller lengre tid av denne perioden, noen også mer enn de angitte timene. Valg av fordypningsfag er imidlertid ikke fritt, men begrenset av skolens lærerkompetanse og utstyr, samt mulighetene i de omkringliggende bedrifter, og eventuelt andre skoler. Slik må det bli når yrkesfaglærerne fremdeles har sin faglige basis i et fag – ikke i en bransje eller noen generell yrkespedagogikk. Hovedmønsteret som avtegner seg er at elevene innenfor dette systemet ganske tidlig gjør sine valg, og at de er ganske tradisjonelle. Dette til tross for intensjonene om at valgene skulle utsettes, bli mer informerte og dermed også mer differensierte.

Praksisutplasseringene gjennom Prosjekt til fordypning har etablert en mer formell samhandlingsarena mellom skoler og bedrifter. Utplasseringene ser likevel ut til å følge i stor grad oppgatte spor. Det er etablerte nettverk med bedriftene som benyttes, og praksisens karakter og lengde tar farge av tidligere ordninger, som når elevene i helsearbeiderfaget utplasseres i opptil 7 uker i sykehjem. Det er et viktig funn at bedriftene er veldig positive til å ta i mot elever i praksis, selv om det ikke alltid er enighet om rytme og omfang. Det er stor grad av heterogenitet i hva slags praksis elevene tilbys, både i skole og bedrift. Noe praksis er jobbnær og relevant, mens annen er ingen av delene. Den viktigste grunnen til at bedriftene er så positive ser likevel ikke ut til å være det innholdsmessige i praksisopplæringen, at de får fordypet seg mer i faget. Til det virker utplasseringene for fragmentariske. I stedet handler det mer om å se an og knytte kontakt med elever med tanke på rekruttering som lærlinger. Utover dette gir praksisutplasseringen mer en grunnleggende sosialisering til arbeid enn en faglig spesialisering som monner, om vi skal tro informantene som har gitt sine synspunkter på prosjekt til fordypning.

Kunnskapsløftet har satt bedriftskontakt og praksis inn i et mer formelt system. Slik sett kan en si at forbindelsen mellom skolene og arbeidslivet har blitt styrket gjennom reformen. Ingen av de to evalueringsprosjektene har imidlertid funnet noe som foreløpig peker in retning av at Kunnskapsløftet har gitt bedre match rent innholdsmessig mellom yrkesopplæring og arbeidslivets behov. Det kan heller ikke påvises et bedre samsvar mellom antall søkere og læreplasstilbudet. Fordypningspraksis i et sykehjem kan for eksempel like gjerne føre til at eleven velger påbygning til studiekompetanse framfor det å bli lærling. Mer informerte valg, om det er det som blir resultatet, betyr ikke nødvendigvis at mismatchproblemet løses. Men man må kanskje se at de har en verdi i seg selv?

6 Forskningsmessige utfordringer

Håkon Høst

6.1 Fagopplæringens status og ulike innganger

Rapportens første kapittel viser at det er like vanlig å ta fagprøve i voksen alder, da basert hovedsakelig på praktisk erfaring, som det er å gjøre det i ungdomsfasen, her konkretisert som alder 19-23 år, da basert på et formelt utdanningsløp.

De voksnes posisjon avspeiler en lang tradisjon i norsk arbeidsliv og yrkesopplæring, preget av pragmatisme i verdsettingen av erfaringsbasert kontra skolebasert kompetanse. Den tradisjonelle fleksibiliteten og åpenheten i det norske systemet kan sies å ha mange kvaliteter, i hvert fall sammenlignet med mer rigide og lukkede VET-systemer hvor de som ikke kommer gjennom som ungdom, aldri slipper til igjen.

Samtidig mangler det mye kunnskap om hva som etablerer det norske mønsteret, og konsekvensene for den enkelte og for samfunnet. På den ene siden har vi en rekke fagområder som hadde trengt en mangedobling av antall ungdomssøkere. Elevene sklir unna og velger heller påbygging til studiekompetanse, eller de fullfører ikke. På den annen side har vi systemer for å kunne sertifisere voksne for på den måten å dekke behovet arbeidslivet har for faglært arbeidskraft. Hvordan forbindelsen er mellom disse fenomenene er imidlertid ikke klart. Man kan for eksempel spørre seg om det er hensiktsmessig med så klart skille mellom ungdoms- og voksenopplæring. Hadde begge ordningene profittert på en tettere integrering, hvor det ble åpnet for en større grad av fleksibilitet i opplæringsformene?

Det er et felles funn i evalueringen av Kunnskapsløftet og forsøket med praksisbrev at mange bedrifter er åpne for å ta inn ungdommer under 18 år. Det eksperimenteres mye rundt om i fylkeskommunene og skolene med nye kombinasjoner mellom teori og praksis i yrkesutdanningen for ungdom. På den annen side er det bekymring for at praksiskandidatordningen ikke er tilstrekkelig for å sikre voksne nødvendig faglig kompetanse, og at den heller ikke er fleksibel nok i forhold til rekruttering av voksne som trenger omskolering. Dette gjelder ikke minst de mange med innvandrerbakgrunn. I Oslo utgjør de nå 40 prosent av de ansatte i pleie- og omsorgssektoren (Homme og Høst 2008, Høst m.fl. 2009), og de fleste er ufaglærte.

Det finnes noen paradokser i dagens ordninger som er verd å undersøke nærmere. Det har for eksempel vært satset mye på å etablere fagopplæring i detaljhandelen, uten at ungdommen kan sies å stå i kø for å bli lærlinger her. Samtidig søker de unge seg jobb som ufaglærte i bransjen i hopetall. Selv om mange av disse er studenter eller skoleelever som arbeider deltid ved siden av, så er det også mange ungdommer som jobber i detaljhandelen uten fullført videregående og ungdommer med annen videregående utdanning bak seg. Utfordringen her er

altså å få en større forståelse av hva som opprettholder disse rekrutteringsmønstrene og hvorfor fagopplæringen lykkes i så liten grad. I pleie- og omsorgssektoren vet vi mer om de tradisjonelle rekrutteringsmønstrene, dominert av voksne. Her satses det nå stort gjennom Aksjon helsefagarbeider for å øke ungdomsrekrutteringen. Resultatet er i stedet at denne rekrutteringen foreløpig peker nedover. På den annen side rekrutteres det fortsatt mange voksne ufaglærte til sektoren, som kan tenke seg en fagutdanning. Disse må stort sett avfinne seg med å jobbe fem år før de kan gå opp til en praksiskandidatprøve. Utdanningene for voksne er lagt ned, og de mange voksne som ikke har rett til utdanning, har heller ikke krav på offentlig finansierte kurs for å kunne klare fagprøven.

6.2 Blir fagutdanningen bedre med Kunnskapsløftet?

De innholdsmessige sidene ved Kunnskapsløftet i yrkesfagene er kanskje de som får minst oppmerksomhet i den forskningsmessige evalueringen. Strukturevalueringen ser på hvordan elevene beveger seg gjennom den nye strukturen, og hvordan de ulike aktører og forhold bidrar til dette. Studien av prosjekt til fordypning ser på organiseringen av akkurat dette tiltaket, primært som et pedagogisk virkemiddel og i mindre grad om det gir en nødvendig faglig fordypning i de enkelte fag for å kompensere for de bredere og mer generelle kurs.

Begge prosjektene gir imidlertid noen gløtt inn. Vi hører om lærere og skoler som ikke har gjort så store endringer, selv om kursene nå omfatter andre fag enn før. Vi hører at prosjekt til fordypning mer tar form av grunnleggende sosialisering enn faglig fordypning, og med en pragmatisk – og i mindre grad læreplanstyrt - tilnærming til hva de skal lære. Og vi hører om håndverksbedrifter som klager over at elevene kan mindre, og som derfor foretrekker å rekruttere ungdom som ikke har gjennomført de to årene i videregående. Vi vet også at elever som blir lærlinger i et annet fag enn de har fordypet seg i, ikke tilbys å kompensere den manglende fordypning etterpå. Når det gjelder innholdsdelen av Kunnskapsløftet for yrkesfagene er informasjonen likevel foreløpig relativt impresjonistisk. Hvor store er egentlig endringene? Blir yrkesutdanningene bedre eller dårligere med brede kurs på vg2-nivået? I hvor stor grad styres dette av utdanningsmyndighetene og reformen, og i hvor stor grad gjør den tradisjonelle fleksibiliteten i systemet at det går seg til på en måte både ungdommene og bedriftene er tjent med? Dette burde være en sentral forskningsutfordring å finne mer ut av.

Referanser

- Brandt, Ellen (2008): *"En utdanning du kommer langt med" – maritim utdanning i videregående skoler, fagskoler og høyskoler*. Oslo. NIFU STEP.
- Dolven, A. og G. Salte (red.) (1994): *Lærlinghåndboka 1994*, Oslo. Kommuneforlaget.
- Dæhlen, Marianne, Anna Hagen og Dagfinn Hertzberg (2008): *Prosjekt til fordypning – mellom skole og arbeidsliv. Delrapport 1. Evalueringen av Kunnskapsløftet*. Fafo-notat 2008:27
- Grøgaard, J., E. Markussen og N. Sandberg (2002): *Seks år etter. Om kompetanseoppnåelse og overgang til arbeid og høyere utdanning for det første Reform 94-kullet*. NIFU.
- Homme, Anne og Håkon Høst (2008): *Hvem pleier de gamle i Oslo?* Bergen. Rokkansenteret.
- Hagen, A., M. Nadim og T. Nyen (2008): *Bruk av fagkompetanse i arbeidslivet*. Oslo. Fafo.
- Høst, Håkon og Miriam Evensen (2009): *Ny struktur – tradisjonelle mønstre? Om Kunnskapsløftets strukturendringer i det videregående opplæringssystemet, og utforming av tilbud og dimensjonering i fylkeskommunene*. Oslo. NIFU STEP.
- Høst, Håkon (red.) (2008): *Fag- og yrkesopplæringen i Norge – noen sentrale utviklingstrekk*. Oslo. NIFU STEP.
- Høst, Håkon (2006): *Utdanningsreformer som moderniseringsoffensiv. En studie av hjelpepleieryrkets rekruttering og dannelsehistorie, 1960-2006*. Avhandling for graden dr.polit. Institutt for administrasjon og organisasjon. Samfunnsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Bergen.
- Høst, Håkon (2004): *Kontinuitet og endring i pleie- og omsorgsutdanningene*. Rapport 4-2004. Rokkansenteret. Universitetet i Bergen.
- Innst. S. nr. 268 (2003-2004), *Innstilling fra Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om Kultur for læring*. Oslo: Stortinget.
- Korsnes, Olav 1996: *Industri og samfunn. Framlegg til et program for studiet av norsk arbeidsliv*. Dr. philos-avhandling Sosiologisk Institutt/AHS - Gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning, Universitetet i Bergen.
- Lindbekk, Tore (1992): *Systemforskjeller i yrkesutdanning og utdanningspolitikk. Vesteuropiske kontraster*. I Halvorsen, Tor og Ole Johnny Olsen 1992: *Det kvalifiserte samfunn?* Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova). LOV-1998-07-17-61. Sist endret LOV-2008-12-19-188 fra 2009-01-01.

Markussen, E, H. Høst, M. Evensen og T. Prøitz (2009): *Evaluering av forsøk med praksisbrev. Delrapport 1 2009*. Oslo. NIFU STEP.

Michelsen, Svein, Håkon Høst og Jens P. Gitlesen (1998): *Fagopplæring og organisasjon mellom reform og tradisjon. En evaluering av Reform 94*. Sluttrapport. AHS – gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Universitetet i Bergen.

Michelsen, Svein og Håkon Høst (2001): Some Remarks on Norwegian Vocational Education and Training Policies and Lifelong learning. I Harney, K., A., Heikkinen, S. Rahn og M. Schemman (eds.): *Lifelong learning: Ine focus, Different systems*. Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.

Michelsen, Svein og Håkon Høst (2002): Some remarks on Norwegian Education and Training Policies and Lifelong Learning. I Klaus Harney et al. (ed.): *Lifelong Learning: One Focus, Different Systems*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

NOU 2003: 16, *I første rekke. Forsterket kvalitet i grunnopplæring for alle*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

Olofsson, J. og A. Panican (2008): *Ungdomars väg från skola til arbetsliv. Nordiska erfarenheter*. TemaNord 2008:584. København. Nordisk Ministerråd.

Olsen, Høst og Michelsen (2008): Veier fra yrkesopplæring til arbeidsliv. En studie av det norske overgangssystemets effektivitet. I Olofsson, J. og A. Panican (2008): *Ungdomars väg från skola til arbetsliv. Nordiska erfarenheter*. TemaNord 2008:584. København. Nordisk Ministerråd.

Selznick, P. (1984): *TVA and the grass roots : a study in the sociology of formal organization / by Philip Selznick*. New York. Harper & Row.

Spilling, Olav (1997): *Fakta om små- og mellomstore bedrifter*. Bergen. Fagbokforlaget

St.meld. nr. 33 (1991–92), *Kunnskap og kyndighet. Om visse sider ved videregående opplæring*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet

St.meld. nr. 32 (1998–99), *Videregående opplæring*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet

St.meld. nr. 30 (2003-2004), *Kultur for læring*. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet

St.meld. nr. 16 (2006-2007), ... og ingen sto igjen. Tidlig innsats for livslang læring. Oslo: Kunnskapsdepartementet

St.meld. nr. 44 (2008-2009), *Utdanningslinja*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Vibe, Nils (1997): *Etter halvgått løp. Rekruttering og gjennomstrømning i videregående opplæring etter Reform 94*. NIFU.